

ÉDES

II. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1980. JANUÁR — MÁRCIUS
ÁRA: 8 FORINT

ANYANYELVÜNK

A Magyar Tudományos Akadémia palotája. Előtérben Szarvas Gábornak, a magyar nyelvvelés kiváló munkásának, a Magyar Nyelvőr megalapítójának szobra (MTI Fotó-Hámor Szabolcs)

A tartalomból

Anyanyelvünk megbecsüléséért

Miért irtjuk a névelőt?

Szörnyszülött

Hírlapírók: ne így!

Dorottya és Tivadar

„Taxisduma”

Nem téma...

Kell-e a vessző?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

**A szerkesztő bizottság
elnöke:**

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rác Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepes Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, József körút 26.
1085

Telefon: 333-191

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyed-
évenként

Egy szám ára: 8 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlap-
kézbesítő postahivata-
loknál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V.,
József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy
postautalványon, vala-
mint átutalással a KHI
215-961 62 pénzforgalmi
jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 16 Ft, egy
évre 32 Ft. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389
Budapest, postafiók 149.

**INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457**

Miért irtjuk a névelőt?

Kezdjük azzal, amikor nincs vele baj. Itt van ez a mondat: „A gyereket az utcán láttam játszani.” Aki ezt a közlést tette, tudta, hogy beszédpartnere ismeri a gyereket (talán éppen az anyja vagy az apja), ismeri a környékét (talán éppen abban az utcában lakik). A névelő értéke ebben a közlésben nyilvánvaló: ráutal egy bizonyos gyerekre, egy bizonyos utcára, s ezzel el is különíti személyét és a környezetet más személyektől, más környezettől, utcától. Megvan tehát az a „képessége”, hogy a tőle telhető legrövidebben (hiszen legföljebb két hangból áll!) kapcsoljon, felidézzen, emlékeztessen, tájékoztasson, utaljon — máris hány hasznos oldalaról mutatkozott.

Persze előzmény nélkül mindezt ő sem teheti. Ha ugyanis nem „tudná”, hogy a kérdező és a válaszoló (akinek a mondatát idéztem) nem egyazon gyerekre gondol, nem utalhatott volna rá ilyen határozottan. De lehetőséget kapott rá a beszélgetés térbeli és időbeli

összefüggéseiből: a gyerek ott játszott az utcán, a szomszéd látta is, aztán eltűnt. Majd jött a kérdező, s ennek a kérdezőnek már megadhatta a fent idézett választ.

De vajon mi igazolja a vasúti bemozdót, akinek az üzenetét egy egész tömeg hallhatja a pályaudvaron, s aki nem hajlandó a névelő értékét igénybe venni? Mert így harsog: „Harmadik vágányról vonat indul. Harmadik vágány mellett tessék vigyázni!” Egymásután többször is elhangzik a figyelmeztetés, nem csoda, ha hozzászoktunk a helytelenségéhez. Helyesen: „A harmadik vágányról vonat indul. A vágány mellett tessék vigyázni!” Egy másik bejelentés: „Személyvonat indul a negyedik vágányról Fonyódra. Személyvonat minden állomáson és megállóhelyen megáll.” A második mondatban nem lett volna szabad elhagyni a határozott névelőt, hiszen az elsőtől már tudjuk, hogy nem gyorsvonat, hanem személyvonat

indul, tehát ismert vonatra utal a bemozdó.

Némely állomáson ezt a föliratot olvashatjuk: „Állomás területén kerékpározni tilos.” (Helyesen: „Az állomás területén...”) Ugyancsak szemet szúr az SZTK rendelőjében ez a felirat: „Ruhátár díjtalan”. Az utcán járva látjuk, hogy tataroznak egy házat. „Állvány alatt ne járj!” — óvják helytelen magyarsággal a gyalogost. Pedig mindnyájan tudjuk, akik az SZTK-ba járunk, hogy melyik ruhátárban helyezük el a kabátunkat; az állvány pedig ott emelkedik előttünk.

Szemrehányást tehetünk annak a közhivatalnak, amelynek páternoszterében hat emelet magasságba emelkedünk, s az emeleteken ezt olvassuk: „Második, harmadik stb. emelet következik.” Jogtalanul marad el a névelő innen is. Pedig közzintézményeink tehetnének a legtöbbet nyelvérzékünk romlásának megakadályozására.

Szende Aladár

Tartalom:

Szende Aladár: Miért irtjuk a névelőt? — — — — —	B/2
Benkő Lóránd: Anyanyelvünk megbecsüléséért — — — — —	1
Szepes Gyula: Hírlapírók: ne így! — — — — —	2
Bencédy József: Baj van a körökkel! — — — — —	3
Kemény Gábor: Így írunk mi — — — — —	3
Grétsy László: Az idegen szó mint hibaforrás — — — — —	4
Bachát László: A csaj, a haver meg a buli — — — — —	4
Kovalovszky Miklós: Családi kör — — — — —	5
Szilágyi Ferenc: Dorottya és Tivadar — — — — —	6
Buvári Márta: A tanító védelmében — — — — —	6
Rác Endre: Juhász Gyula: Szerelem? — — — — —	7
Bakos József: „En is drága...” — — — — —	7
Boda Istvánné: Nem téma ... — — — — —	8
Fülöp Lajos: Nyelvtanításunk szerepe és haszna — — — — —	8
Graf Rezső: Hósi kezdet — sikeres folytatás — — — — —	9
Pusztai István: A szaknyelvi metafora nem luxus! — — — — —	10
Biró Ágnes: „Taxisdum...” — — — — —	11
Péchy Blanka: A századik adás — — — — —	11
Deme László: Az idegen földrajzi nevek vitájához — — — — —	12
Pontozó — — — — —	13
Kazinczy Ferenc a nyelvről — — — — —	14
Éber szemmel, füllel — — — — —	14
K. Keszler Borbála: Kell-e vessző? — — — — —	15
Farle János: A nyomdai korrektorok és a helyesírás — — — — —	15
Szende Aladár: Tanácsok helyesírási önképzéshez — — — — —	16
Szemle — — — — —	16
Postaláda — — — — —	B/3

Anyanyelvünk megbecsüléséért

A nyelv az emberiség egyik legmagasabb szintű szellemi terméke s egyúttal kifejező eszköze. Nemcsak pusztán közlésre szolgál, hanem gondolati-érzelmi hatások keltésére, sőt bizonyos vonatkozásokban igen jelentős az esztétikai, gyönyörködtető szerepe is. Tulajdonságai történeti jellegében is mélyen gyökereznek. Egyrészt időtálló és -átfogó, hiszen az egyetemes emberi műveltség messzi idők óta felhalmozódott értékeit sűríti és közvetíti, örökíti nemzedékek végtelen során át. Másrészt szüntelenül fejlődik, változik, rugalmasan alkalmazkodva az embernek és környezetének folytonosan átalakuló voltához. Megmaradás és átalakulás csak látzólag ellentétes fogalmak.

Az emberi nyelv egyetemességén túl egy adott társadalom és abban az egyén számára anyanyelve a legfontosabb. Ez gyűjti egybe és közvetíti a mába a nemzeti múlt hagyományait, ez kapcsol össze bennünket a nemzeti történelemmel, a nemzeti hosszú idők óta felhalmozódott, sajátos anyagi és szellemi műveltségével, a nemzeti irodalom múltjával és jelenével. Az anyanyelv szolgálja a jelenben annak a társadalomnak az érdekeit, amelynek tagjai vagyunk, közvetlen és legfontosabb eszköze tudásunk megszerzésének és átadásának. Az anyanyelv az egyik kifejezője és megtartója nemzeti létünknek, műveltségünknek. Múltjában és jelenében egyaránt a miénk, s ezért természetes, hogy érzelmi szálak kötnek hozzá. Persze ez az érzelmi kötődésünk magától értetődően nem jelenti más nyelvek lebecsülését.

Nyelv és társadalom szoros kapcsolata világossá teszi, hogy anyanyelvünk sorsa, alakulása nem valami öntörvényszerű folyamat, hanem tőlünk, mindennapi használatától függ. Hogy milyen a jelene és milyen lesz a jövője, azt befolyásolja, miként szemléljük és miként bánunk vele. Az értelemző felelősség letéteményesei is mi vagyunk tehát, mégpedig nemcsak társadalmunk a maga egészében, hanem annak minden egyes tagja is, ki-ki a maga személyében. Rajtunk áll, hogyan őrizzük meg hagyományait, eddig felhalmozott ér-

tekeit, s hogyan fejlesztjük, formáljuk tovább.

Rohamosan változó világunk, a gyorsuló idő, az emberi életnek szinte minden vonatkozásban tapasztalható átalakulása nyelvhasználatunkra a jelenben is rendkívül erős hatást gyakorol. Anyagi és szellemi életünk új jelenségei lecsapódnak és tükröződnek anyanyelvünkben, s mivel a nyelv egyformán „hajlamos” a pozitív és a negatív jelenségek befogadására, igen sok tekintetben rajtunk áll, hogy gondolkodásunk, nyelvszemléletünk szűrőjén mi engedünk át, és mit rekesztünk ki vele. S ez a helyzet sokszor bizony kemény próbára tesz bennünket, mert a modern élet úgy ontja ránk az új jelenségeket, hogy kedvező és kedvezőtlen nyelvi hatásuk sokszor meglehetősen egybefonódva jelentkezik. Ebben a szövevényben csak magas fokú nyelvi tudatossággal, a nyelvi műveltségnek, a nyelvi szemléletnek csak megfelelő színvonalán tudunk eligazodni.

Itt van mindjárt példának rohanó világunk egyik legjellemzőbbje, az időtévesztés. Hogy gondolataink nyelvi formába öntésére ezernyi más dolgunk közepe nincs elegendő időnk, annak nyelvhasználatunkra kedvező befolyása is lehetne. Hiszen rászoktathat bennünket a rövid, szabatos kifejezőmódra, a racionális nyelvi jelek, szimbólumok keresésére, az esztétikai igényességet nem sértő, ésszerű betűzők, szóösszevonások alkalmazására stb. Ugyanakkor azonban az időhiány csábít a nyelvi pongyolaságra, gondatlan, hevenyészett előadásmódra, az önálló gondolkodástól elvezető klisékkel, sablonokkal, közhelyszerű szólamokkal való élésre.

A tudományos-technikai forradalom a műszaki-tervezettudományi műveltség rohamos előretérével jár, amely nemcsak az emberi élet jobbá tevője lehet, hanem a megjelenő új fogalmak visszaadására szolgáló megannyi új nyelvi elem keletkezését és így az anyanyelv szó- és kifejezőképességének gyarapodását, változatossá tételét is eredményezheti. Ugyanakkor nyelvszemléleti és nyelvhasználati lecsapódása veszélyeket is rejt magában. Például a humán műveltségi

elemek visszaszorulása emulveltségi rendszer egyik fontos felépítőjének, a nyelvnek az emberi értékrend periferiájára való szorulásával is járhat, amikor a nyelvi kifejezőmód igényessége lényegtelen tényezővé válik. Egészen más síkon elsősorban a műszaki-tervezettudományi, de gyakran a társadalomtudományi szaknyelvnek új elemekkel való óriási mértékű feltöltődése — amely önmagában természetes és szükséges folyamat — erős „nyomást” gyakorolhat a köznyelvre: a szaknyelvi elemeknek a mindennapi nyelvhasználatba való mértéktelen behozatala megemészthetlenné, felfoghatatlanná teszi a közlést, a közműveltség terjesztését sokkalta inkább gátolja, mint segíti.

A világ kitágulása, a nemzetközi érintkezés gyarapodása, a turizmus stb. az idegen nyelvek anyanyelvünkre tett hatásának rendkívül fölerősödését eredményezi. Ebben a folyamatban az anyanyelv számára pozitív lehetőségek is rejlenek, hiszen idegen nyelvek tudása az anyanyelvi jelenségek tudatosodását, az anyanyelvben mélyebben rejlő variációs kifejezési lehetőségek felszínre kerülését, valamint a szókincs gazdagodását is eredményezheti.

De ismerjük az ide társuló veszélyeket is: a nyelvi arisztokratizmusból, sznobizmusból, lustaságból stb. táplálkozó mértéktelen idegenszóhasználat, a nyelvünk és helyesírásunk formarendszerébe nem illő idegen szavak, nevek áradatszerű jelentkezése stb.

A mai kor információáradatának ugyancsak kétoldos lehet a nyelvi lecsapódása. A tömegközlelés eszközei, intézményei az anyanyelvi használat nagyon különböző szintjeit képviselik, s nyelvünk továbbfejlődése szempontjából éppen nem mindegy, hogy tömeghatásuk milyen szinteken bontakozik ki, hogy társadalmunk milyen jellegű nyelvi befolyásra válik érzékenyebbé és tanulékonyabbá. Mert talán mondani sem kell, hogy mi csoda különbség adódik mindennapi nyelvhasználatunk alakulására például abból, ha szépirodalmunk múlt és jelen századi klasszikusainak magas esztétikai igényességű alkotásait tekintjük nyelvi eszményünknek, vagy ha slágerszövegek, reklámszövegek és hasonló la-

possága, sablonjai irányítják nyelvi izlésünket.

A kifejezések újdonságára, fölfrissülésére való törekvés jelenkorunkban és különösen a fiatalabb nemzedékek körében jól megfigyelhető törekvés. De egyáltalán nem mindegy, hogy mi fakad belőle. Mert fakadhatnak és fakadnak is hasznos, érdekes, szép újítások is, amelyek sem anyanyelvünk törvényeivel, sem a nyelvi izléssel nem ütköznek, s így nyelvünk fejlődésének határozott nyereségei. De sajnálkozott tanúi lehetünk annak is, hogyan ferdül, sőt fajul el az efféle törekvés, s toroklik nemcsak a kifejezett nyelvi vétségeknek valamiféle „progresszív újításként” való elfogadásába, hanem ami talán ennél is nagyobb baj, az alacsonyrendű gondolkodás és izlés nyelvi kifejeződésébe, útszéli hangvétele, trágárságba.

Még sokáig folytathatnám a példákat, de úgy hiszem, ennyi is elég annak a jelzésére, hogy a mai élet legkülönbözőbb jelenségei hogyan hatnak vagy hathatnak anyanyelvünk használatára. Mint látható, a követhető utak választási lehetősége igen nagy. De éppen ezért roppant nagy a felelőssége ebben a nyelvet használó és alakító társadalomnak is. Nagy a felelőssége mindenekelőtt a szélesebb társadalmi szinten közlő, tömeges nyelvi hatást kiváltó fórumoknak. De legalább ekkora a felelőssége a befogadó közegnek s benne az egyénnek. Az anyanyelv közlő és fölvevő tényezőinek tudatos szándékán, akaratán, cselekvésén tehát rendkívül sok múlik abban a tekintetben, hogyan alakul anyanyelvünk sorsa a jelenben és a jövőben. S nem szabad feledni, hogy nyelvhasználatunk alakulása nem pusztán szorosabb értelemben vett nyelvi kérdés, hanem kihat, pontosabban visszahat társadalmi létünk, magatartásunk igen széles körére: gondolkodásmódunkra, világnézetünkre, esztétikai-erkölcsi igényességünkre, műveltségünkre, magatartásunkra stb. Az anyanyelv megbecsülésének, értékrendben magas fokra helyezésének az igénye tehát nem valami elvont kíváncsi, hanem áttételeiben messzire kihat, elsőrendű társadalmi, nemzeti érdek.

Benkő Loránd

Hírlapírók: ne így!

Az „Édes Anyanyelvünk” mindjárt a 2. számban olyan nyelvi hibára mutatott rá, amely napjainkban aggasztó méreteket öltött. A cikk írója, Éder Zoltán arra hívta föl a figyelmet, hogy az újságokban és folyóiratokban, a rádióban és a televízióban lépten-nyomon olvasunk, illetve hallunk ilyen helytelen mondatokat: „A munka még nem *befejezett*”; „A feltételek már *biztosítottak*” stb.

Éder Zoltán joggal ítéli el ezt a magyartalanságot. Sajnos, sem ennek a cikknek, sem Lőrincze Lajos máshol közölt, hasonló témájú írásának („Meg vagyon írva”, Élet és Irodalom, 1979. 9. sz.) nem sok foganatja volt. A hibás használat nem szorult vissza. Úgy gondolom, megtehetjük, hogy nem csak általánosságban, hanem a név és a hely megjelölésével mutatunk rá a hibákra.

A *-t, -tt* képzős (befejezett melléknévi) igenevet a magyarság régebben soha nem használta névszói állítmányként, csak jelzőként. A 20. század elején kezdődött el a hibás használat, eleinte csak szórványosan. Napjainkban főleg a napi sajtóban éktelenkedik. Itt most

csak az általam leggyakrabban olvasott Népszabadság 1979. évi számaiból idézek példákat.

A legszomorúbb képet a lap sportrovata mutatja. Tudjuk, hogy a *-t, -tt* újabb hibás használata a *-va, -ve* + létige kerülése céljából keletkezett, és ma is főképpen annak kiirtására irányul. A sportrovat munkatársai szinte soha nem használnak *-va, -ve* igeneves szerkezetet. Ők csak *-t, -tt* igenevet ismernek. Elöl jár ebben Szabó Ferenc. Tőle idézek néhány példát a sok közül: „*idáig felmentett volt a testnevelésből*”; „*Meglepott volt, hogy milyen jó minőségű az országút*”; „*Tisztázott a felszerelések ügye*”; „*Elégedett volt Friedmanszky Zoltán*”; „*Máris adott a három újnc*” (mit adott?); „*A nyugatnémetek elkéserekedtek voltak*” stb., stb. Így volna helyesen: *Fel voltak mentve; Meg volt lepve; Tisztázva van; Meg volt elégedve; Adva van; El voltak késerevede.*

Nem marad el a sportrovat mögött a közlekedésrendészet sem. Fekete Gábor:

„*Ha az intézkedés kellően megalapozott, nem elsiertet*”;

„*Lakott területen csak bal-esetveszély esetén engedélyezett a dudálás*”; „*Azt sem fejezi ki, miért érzi magát a javítottok jelentős része kiszolgáltatottnak*” (ennyit egy mondatban!). „*De vajon az utazóközönség elégedett lesz-e?*”

Nem ritka a „*tötö*” az ismeretterjesztésben és a közéleti recenzioókban sem. Pető Gábor Pál: „*Műszakilag ez a kérdés megoldott*”;

„*Adott lévén a jó orosz nyelvtudás*”. Héra Zoltán:

„*Mi volt egy-egy irányzatban szigorúan korhoz kötött?*” Helyesen: *Meg van oldva; Adva lévén; Volt kötve* (lásd: *Be van az én szűrőm ujja kötve*).

A női munkatársak se mentesek a járványtól. Medve Piroska: „*A pécsiek egyértelműen a folyó vizére utaltak*” (Vajon mit utaltak a pécsiek?); „*Gondozott-e a gép?*” (mit?); Bossányi Katalin: „*Ma már a beton-technika 95 százalék fölött gépesített*”; „*Ezt hivatott áthidalni*.” Magyarul: *Vannak utalva; Gondozva vannak-e; Gépesítve van; Hivatva van.*

Vannak feltűnően *tötös* igék. Ilyen egyebek közt a *biztosít, kizár*. Kanyó András: „*Amíg az összes pártok tevékenysége nem biztosított*”; MTI: „*Nem kizárt, hogy*”. Helyesen: *Nincs biztosítva; Nincs kizárva.*

A *tötözők* már nemcsak a *-va, -ve* igeneves szerkezetet irtják, hanem a jelzős szerkezetet és a ragozott igét is *tötővel* helyettesítik. Példák: „*Ismertek már az adatok*” (Szabó F.). Helyesen: *Ismertetek v. ismerjük.* „*Az újnc pécsi csapat győzelme teljesen megérdemelt*”. Helyesen: *megérdemelte a győzelmet.*

„*Megszokott már, hogy valamennyi hajónk a döntőbe kerül*”. Helyesen: *Megszoktuk már v. megszokott esemény.* Ide tartozik a csúf *köztudott*, amely szinte kötelező töltelékszó lett.

A rosszul használt *-t, -tt* néha egészen komikussá teszi a szöveget. Például: „*Keresett a magyar geológus*” (riportcím). Kiderül, hogy nem a geológus keresett valakit, hanem őt keresik. A sportrovat egyik riportcíme: „*Irigyelt a nyugodtságom*”. A szövegben ez állt:

„*Remélem, hogy a sokak által irigyelt nyugodtságom az idén se hagy cserben*”. Tehát nem a nyugodtságom irigyelt, hanem a nyugodtságomat irigylik.

Néha kis vigyázatlan fogalmazás is hibát okoz:

„*Kiderült, hogy a néni azért ilyen mélységesen kétségbeesett*” (Sólyom József). Helyesen: A néni azért volt ilyen mélységesen *kétségbeesve* v. azért *esett* ennyire *kétségbe*. Néhány sorral lejjebb már helyesen fogalmazott a cikkíró: „*A néni egyre jobban kétségbeesett*.”

Igazságtalan volnék, ha nem emliteném meg, hogy szép számmal vannak a lap munkatársai közül, akik nem élnek vissza a *-t, -tt* igenévvel. Nem írják, hogy *ismert, köztudott, sőt a -va, -ve* igenevet is bátran használják. A legtöbb jó példát Tamás Istvánnál találtam:

„*De hát ez rég ismert gond*”; „*Tudnivaló, mindenki tudja is*”; „*Nem vagyok meggyőződve róla*”; „*Nem vagyunk felkészülve*”; „*Discseregetére legyen mondva*”.

Példák másoktól: „*Nincsenek biztosítva a feltételek*” (Sáfrán István); „*Egymásra vagyunk utalva*” (Faragó Jenő); „*Nincs ez túlméretezve?*” (Szántó Jenő); „*Adva van egy NDK-s állampolgársága*” (Pintér István); „*Nincs megoldva*” (Tóth Benedek); „*Tiltva van a dohányzás*” (Cserkúti Ferenc);

„*Nincsenek bekerítve*” (Karcagi László); „*A nyilvános helyekről ki vannak tiltva*” (C. Tóth Béla).

Feltűnő, hogy az egyszerű riportalanyok nem *tötöznek*: „*És ha meg vannak elégedve a munkánkkal, ez is azt jelenti*”; „*Ez a fatéma le van zárva*”. — A Kossuth-tól és Széchenyitől idézett mondatok is magyaron vannak fogalmazva: „*Adva volt teendőim terve*”; „*Alá vannak vetve az osztrák érdekeknek*”; „*Meg vagyok győződve arról, hogy*”.

Nem ártana az egyszerű emberektől vagy a múlt század íróitól gyakrabban idézni a lapban! Vagy nem kellene a lap lektorainak jobban ügyelniük a jó fogalmazásra?

Szepesy Gyula

NYELVÉSZ

-K-

Baj van a körökkel!

Ha én most a Népszabadság egyik írásához fűzök nyelvhelyességi, stílári megjegyzéseket, ezzel távolról sem azt kívánom kifejezésre juttatni, hogy itt van a legtöbb és a legnagyobb baj de azt igen, hogy ennek s a hozzá hasonlóan tekintélyes

olvasva más pongyolaságokkal is találkozunk. Több esetben pontatlan a szóhasználat, vagy hibás egy-egy szónak az adott kapcsolata. Nem lehet kitanulni egy szak színvonalát (kitanulja a szak nemzetközi magas színvonalát). Vagy kitanu-

szavából sugárzik a személyiség egysége. Ugyanez az egység a felelős az írások tömörségéért. Egyszerűen: sugárzik a személyiség egysége, ez adja írásainak tömörségét. — A pongyolaság végső határa, ha egy-egy szónak semmi szerepe sincs

NÉPSZABADSÁG

7

1960. január 13., kedd

KÖNYVSZEMLE

Huszár Tibor tanulmányai művelődésszociológiáról tárgyalnak, de nem hiszem, hogy bezárhatnánk őket a szakmai érdeklődés szűkebb körébe. Vagy akár szakmák köreire, mert hiszen a művelődésszociológia széleskörűen több szakmát is érint. A

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

Eltek és utak sorozatában megjelent gyűjtemény címe: *Történelem és szociológia*, s a kötet borí-

te minden magyar olvasót érdekelhetnek, s annak jelel, hogy van már nemcsak szociológiánk, hanem szociológiánk is. Ebben Huszár Tibornak fundamentális vonatkozású érdemei vannak.

Lenne, hogy pontszerzők már nincsenek, de a társadalmi tudományok körén még vannak olyan szellemek, akik történelemben, szociológiában, művelődéstörténetben, irodalomtörténetben egyaránt nagy biztonsággal képesek eligazodni. Ha ugyanis a tárgy kiváltkén érdeklőnk az

aki mindennek a végére tud járni, akinek a magános meditáció éppolyan fontos, mint az alkotás, csak az tudja a tömörséget a kifejezés eleganciájával ennyire elegyíteni. Azt is tudni kell, hogy a személyiségnek ez a kiegyensúlyozottsága nem magától van; sok némaság, sok muzsikálás, sok toronyi magány következtén. Nekünk azért is fontos, mert ritka ma már az ilyen szellemi ember; ritka az olyan, aki létezése súlypontját a helyén érzi.

napilapoknak kell elsősorban példát mutatniuk a gondos és világos fogalmazásra.

A fénymásolaton láthatók a körök, melyekkel baj van, hiszen az első hasámban a mondat szerkezete körébe és körébe, a második hasámban a cikkíró gondolata körében formát kívánt volna. Az egész könyvszemlét el-

lünk egy szakot, szakmát, vagy — s itt ez kellene — elsajátítjuk egy szak magas nemzetközi szintjét, művelését. — Ha felelősségről beszélünk valamely megtörtént vagy adott dologgal kapcsolatban, hibát vagy mulasztást kérünk számon. Ellentmondásos tehát a következő rész: „...minden

az adott mondatban: „...fundamentális vonatkozású érdemei vannak”. (Elég, ha H. T. alapvető érdemeiről szólunk; az alap kutatásokra való utalás az átlagolvasónak semmit se mond.)

A rossz szövegértés homályba burkolhatja, elnehezítheti gondolatainkat. „A történelem és szo-

ciológia viszonylatában végzett kutatás...”-t még csak megértjük (a történelem és a szociológia összekapcsolásával végzett kutatás) de a következőket már csak nehezen: „Különösképpen akkor, ha ez a pálya benne van a történelemben, a történet minden fázisában.” (A régi nyelvben történet = történelem, de ma?) — „A Möricz Zsigmondról azzal is meglep, mennyi színházi estéje volt Schöpflinnek Möriczdarabban”. (Értsd: ...mennyi kellemes színházi estét szerzett Schöpflinnek egy-egy Möriczdarab.)

Figyelmesen olvasva a szemlét, az az érzésem, íróját irodalmi vagy esszéstílusra való törekvés is vezérli. Erre utalnak az olyan — itt látható — részek, mint „sok toronyi magány”; „ritka az olyan, aki létezése súlypontját a helyén érzi”; „Ha ugyanis a tárgy kiváltképp érdekli őket”; vagy — a látható szövegnél lejjebb —: „Amilyen biztonsággal tud vezetni bennünket szülőföldjé tájain, múltjában, hasonlóképpen Örkény István pályalabirintusában”. (Ti: ugyanúgy tud vezetni bennünket...) Mégis úgy vélem, tömegeknek írt napilapban általában nem helyénvaló ez a más körökben bevett stílus; nem kellene efféle mondatlabirintusokkal elriasztani a nem szakmabeli olvasót a könyvszemlék, művészeti kritikák olvasásától.

Bencédy József

Így írunk mi

Söpörjünk egyszer már a magunk portája előtt is! A nyelv-művelő cikkekben, könyvekben jobbra a sajtónyelv vagy a hivatali zsargon, esetleg a pongyola, vulgáris beszéd-mód kerül teretükre. Pedig adhatna témát a nyelvésznek a saját nyelve, a tudományos nyelv is.

Természetesen akad nálunk közérthető nyelven vagy akár élvezetes stílusban megírt tudományos munka is. Most azonban nem ezekről lesz szó, hanem értekező prózáknak két nemkívánatos szélsőségeről, mondhatni: kinövéséről. Az egyik a tudóskodó, a másik az irodalmiaskodó stílus.

A tudományos divatnyelvet a nagyképű körülményeskedés, a körmönfonság, a fölös idegen szavakkal való dobálózás jellemzi.

A másik szélsőségnek, a szépélő „esszéstílusnak” a dagályosságba fülő eredetiség, a bombasztikus (nemritkán zavaros) képek halmozása a különös ismertetőjege.

Van azonban egy közös vonás is bennük, s ez a homályosság, amely többnyire az eredetileg fölöttébb soványka mondanivalónak gátlatlan „feltüpoprozásából” ered. Csak-hogy az effajta, önmagukat gerjesztő, önmaguknál többnek látszani akaró „felfuvalkodott” mondatok végül is éppúgy szétpukkadnak, mint a Phaedrus-mesében a béka.

Nem kell azonban okvetlenül megvárunk, amíg a béka magától kipukkad, amíg a bombasztikus mondat magától lelepleződik. A folyamat ugyanis meggyorsítható. Ebben a béka- vagy ha úgy tetszik: szappanbuborék-pukkasztásban próbálunk segíteni tüzúrásainkkal.

Sorozatunk címében a mi személyes névmás tudományos kutatókat, ismeretterjesztőket, szakembereket helyettesít, egyszerűen olyanokat, akik avégett fognak tollat, hogy ismereteiket megosszák kartársaikkal, illetve a nagyközönséggel. Arra törekszünk, hogy a „szakember-nyelv” minden rétegéből, műfajából (szaktanulmány, esszé, kritika stb.) bemutassunk egy-egy jellegzetes mondatot vagy rövid szöveg-részletet. A kiszemelt példák nem egyedi esetek, hanem egy-egy tipikus stílusmagatartás tünetei.

Nem érjük be annyival, hogy elrettentő példa gyanánt felmutatunk egy-egy kirívó esetet. Arra is kíváncsiak vagyunk, hogyan lehetett volna pontosabban, világosabban, egyszerűbben, érthetőbben, magyárosabban megfogalmazni. Stílusiskola ez, de egy kicsit a gondolkodás iskolája is. Mert hadd figyelmeztessem kedves szakember kollégáimat és az olvasót: egy jól megszerkesztett szöveg nemcsak stílusosabb, hanem szakszerűbb is! A rossz mondatok újrafogalmazása rossz (vagy legalábbis végig nem gondolt) gondolatok újragondolása is. Erre próbál ösztönözni ez az új rovat.

Babits írja valahol, hogy „Minden rossz mondat törött ablak, amelyen át egy rossz gondolatra látni”. Üvegezzük hát be ezeket a törött ablakokat, ha nem is mindet, de minél többet! Ettől talán „odabent” is nagyobb lesz a rend.

Hogy milyenek is lesznek ezek a „görcsö alá állított” szaknyelvi mondatok, szövegek? Pl. ilyenek: „Nem érdektelen a mikrokompozícióban a beszélt nyelv leképezésének illúzióját kialakító stilisztikai villódzás.” A véleményemet majd a következő számunkban mondom el róla.

Kemény Gábor

Az idegen szó mint hibaforrás

Régi tapasztalatom, hogy az idegen szavakkal mindig több a baj, mint a magyar kifejezésekkel. Nem arra gondolok, hogy az idegen elemek már eleve kevésebbé illenek bele nyelvünkbe, vagy éppen jó magyar szavakat ítélnék halálra. Bizonyos mértékig ez is igaz, de most nem erről szólok, hanem arról, hogy az idegen szó feltűnően gyakran válik hibaforrássá: hangalakjában, kiejtésében eltorzul, zavaró módon összekeveredik más nyelvi elemekkel. Igazolással hadd utaljak csupán az orvosi nyelvnek a köznyelvet is érintkező részére! A kevésbé iskoláztatott beszédben az *injekció*-ból *inekció*, a *röntgen*-ből *rögöny*, az *influenza*-ból *influenza* vagy *inflenza*, a *szívinfarktus*-ból *szivinfarktusz*, az *orvosi masszázsból orvosi massa* lesz. Ezen nincs is mit csodálkoznunk. Az idegen szavakat — legalábbis amíg teljesen meg nem honosodnak — kevésbé ismerjük anyanyelvünk belső keletkezésű szavainál, így azután elemek között nem is igazodunk ki eléggé, s használatukkor hol itt, hol ott leselkedik ránk a hibás kiejtés, a torzítás vagy éppen a szótévesztés veszélye. Pedig egyáltalán nem mindegy, hogy saját helyükön vagy a velük rokon hangzásával összetévesztve élünk-e az *adaptál*—*adaptál*, *karabina*—*karabély*, *datál*—*dotál*, *asztrológia*—*asztrolómia*, *lektor*—*elektor* párok valamelyik tagjával. Egy-egy ilyen jellegű s fajsúlyú tévesztés hallatára méltán jutnak eszünkbe Kazinczy Ferenc írói érdem című epigrammájának kezdő szavai: „Szólj! s ki vagy, elmondom”.

Sajnos, az idegen szó nemcsak az élőbeszédben, s ott is csak a kevésbé iskoláztatottak ajkán, hanem a valamelyest csiszoltabb, gondosabb írott szövegekben is gyakran válik hibaforrássá. Ennek szemléltetésére a következőkben röviden bemutatok néhány idevágó vétséget a sajtónyelvből. Példáim között akad olyan is, amelyik egyedi hibának, alkalmi tévesztésnek látszik, de sajnos, van közöttük ismételtten visszatérő is. Következzék hát a — remélem, tanulságos — kis felsorolás!

1. Valamennyi országos napilapunkban bukkanom már olyan mondatra, amelyben előfordul az *originál*

szó, de nem melléknévként, 'eredeti, hiteles' jelentésében, hanem a *hallucinál*, *rafinál*, *dominál* mintájára igének értelmezve, persze tévesen. Ilyen mondatokkal találkoztam: „*originált* csomagolású árucikkek”, „felbontották az *originálást*” stb.

2. Egy mondat a Magyar Nemzetből: „Nem a *prüdantéria* szól belőlünk — tessék elhinni!” Talán mondanom sem kell, hogy a *prüdantéria*, ez a furcsa szerzet a *prüdéria* és a *pedantéria* hibás ötvöződése következtében jött létre.

3. Az 'erős, izmos, tagbaszakadt' jelentésű *robosztus* szó napilapjainkban mindgyakrabban tűnik fel *robosztus* formában. Elképzelhető, hogy e torzulásban a

robog, *robotol*, *robotember* stb. szavak kezdő hangsora jásztjik közre.

4. Egy képaláírás a Hétfői Hírekből: „Halló Helsinki — Halló Budapest címmel finn—magyar *kooprodukciós* film készül ezekben a napokban.” Úgy látszik, a sok *koordinálás*, *koopálás*, *kooprodukció* hatására oda is be-befurakszik az o, ahol semmi keresnivalója. (Ép-penséggel nem vigasz, hogy az élőbeszédben meg a *koordinál*, *koperál* ejtésformák szaporodnak egyre jobban.)

5. Újabban feltűnő gyorsasággal terjed a kemény valutát megillető *konvertibilis* helyett a szabálytalan alakú *konvertábilis* jelző. Nemcsak előszóban, hanem írásban, nyomtatásban is. A

Magyar Nemzet 1979. október 16-i számának egyetlen cikkében négyszer is szembeötlök. A nyelvérzékét elaltató mintát, analógiát persze itt is találunk (*konvertál*, *rentábilis*, stb.), ez azonban legföljebb csak magyarázat lehet, semmiképpen sem mentség.

Mint minden nyelv, úgy anyanyelvünk is egy óriási olvasztókemence, amely a belé került különféle rendűrangú elemeket átgúrja, átforgatja, a maga törvényeihez, sajátosságaihoz igazítja. Ez a hasonítási folyamat, amelynek célja hol ejtéseknönyítés, hol szükség szerű hanghelyettesítés, hol bármiféle egyszerűsítés, napjainkban is tart. Vigyázzunk azonban, nehogy ezt a nemzedékek során át szakadatlanul folytatódó nyelvi öntisztulást összetévesztjük a nyelvi műveltség árulkodó jegyeivel!

Grétsy László

A csaj, a haver meg a buli

Lassan másfél évtizede lesz annak, hogy elkezdtem gyűjteni és vizsgálni az ifjúsági nyelv szókincsét.

A legszembetűnőbb vonásai a többi csoportnyelvhez, rétegnyelvhez képest a szókincs, a kifejezőképeslet hihetetlen gazdagsága és ropant gyors változása. (A csoportnyelvek szókincse jóval gazdagabb, mint régebben a társadalom, a gazdaság, a technika és a közművelődés gyorsabb fejlődése miatt.) Olyan nagymérvű gyarapodás és gyors ütemű változás, amilyen az ifjúsági nyelvben tapasztalható, más csoportnyelvekben szinte elképzelhetetlen. Ugyanis mindenfajta szaknyelv, csoportnyelv azért jön létre, hogy tárgyait, fogalmait, munkafolyamatait pontosan megnevezze, a félreértést kizárja. A nagyon gyors ütemű változás ezt megakadályozná. Az ifjúsági nyelv használóit nem ilyen célok vezetik. A tizen-, huszonevesek egyik jellemzője, hogy el akarnak különülni a felnőttek és a kisebbek világától. Másnak érzik magukat, gyakran többnek is náluk. A különbözést a közösségükhöz nem tartozóknak, a be nem avatottak kizárására nyelvhasználatukban, beszédükben is kifejezik. Van bennük nagy adag feltűnési vágy, a szokatlan, a feltűnő vonzza őket, ezt utánozzák. Amit mindenki ismer, az már unalmas, valami újat

kell kitalálni. Ez a magyarázata szókincsük, kifejezőképesletük gyors változásának, nagymértékű gazdagodásának. Van e változásnak, gazdagodásnak több jó és figyelemre méltó vonása, most azonban a kinövésére kívánok rámutatni.

Szembetűnő e gyors változásban, hogy bizonyos szavak, kifejezések már évtizedek óta megvannak, s nem szorulnak ki a rétegnyelvből. A *csaj*, *srác*, *haver*, *krapek*, *spiné*, *pia*, *frankó*, *buli*, stb. szók nagyon régen kerültek be a tolvajnyelvből a fiatalok nyelvbe, s úgy látszik, még tovább élnek. Éppen ezek és az effélék meglelte igazolja, hogy az ifjúsági nyelv használói el akarnak különülni a felnőttek társadalmától. E szók használata váltotta ki ugyanis azt a szinte társadalmi méretű megbotránkozást, amelyet a 60-as évek elején a fiatalok nyelve keltett. Nyelvművelők, írók, újságírók cikkek hosszú sorával harcoltak e szavak ellen, de kevés eredménnyel.

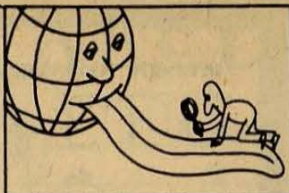
Mi a hibájuk ezeknek a szavaknak?

Valamennyi a tolvajnyelvből került az ifjúsági nyelvbe. Már a tolvajnyelv többnyire megváltoztatott jelentéssel vette át őket valamelyik idegen nyelvből. A *csaj* a cigánynyelvben még a leányt jelenti, valakinek a lányát, a tolvajnyelvben

a leányt, a szeretőt; az ifjúság nyelvében minden fiatalabb nőnek a megjelölője, de gyakran halljuk az idősebb nőkre is ezt a kifejezést: *vén csaj*. Újabban bizonyos pejoratív hangulata kezd kialakulni a szónak. A héber eredetű *haver* az átadó nyelvben még a barátot jelenti, a tolvajnyelvben már a bűntársat. A *buli* a kártyások műszavaként honosodott meg, a tolvajnyelvben a bűncselekményt jelöli, az ifjúsági nyelvben pedig mindenfajta összejövételt e szóval neveznek meg. Ma már egyes helyeken az iskolai ünnepélyeknek is *buli* a neve. A példákát tovább sorolhatnánk. A tolvajnyelvi szók mögött a társadalom igazi értékeinek a megvetése, cinizmus, hányavettség rejlik. S ha e szók használói erre talán nem gondolnak is, a szavak mögött a társadalom ezt a cinizmust és gátlástalanságot érzi, s ezért ítéli el őket.

Sajnos, nemcsak az ifjúság használja ezeket a szavakat, közöttük igen sok a felnőtt nyelvbe is átszivárgott. A *dumál*, *hantál*, *piál* ige, a *balhé*, a *meló* főnév, a *nyikhaj* melléknév ma már inkább a felnőttek társalgási nyelvének tartozéka, nem az ifjúsági nyelvnek. Tartanunk kell attól, hogy a *csaj*, a *haver*, a *srác*, a *buli* ugyanezt az utat fogja megtenni.

Bachát László

Családi kör

Régen, mikor az emberek még kisebb, szorosabb közösségekben éltek, erős és eleven volt bennük a családi kapcsolatnak, a nemzeti-összetartozásnak a tudata és az ősök tisztelete. A nyelv is árnyaltan jelölte a rokonsági viszony fokozatait. A történelmi fejlődés azonban mindjobban megbontotta a közösségeket, s föloldotta a sokszor évszázados helyhez kötöttséget. A fiatal nemzedékek másutt keresnek boldogulást, szétröpíti őket a városok vonzása. A családtagok ritkán találkoznak, meglazulnak közöttük a szálak. Ha pedig elhomályosulnak a rokoni kapcsolatok, avulni kezdenek hagyományos kifejezéseik is: jelentésük bizonytalanná válik, használatuk ingadozó lesz. Sok példáját láthatjuk ennek, érdemes tehát, hogy rokonságneveinkről és használatuk néhány visszástünetéről szóljunk.

Kezdjük a szűkebb családdal! A szülők kedveskedő becéző megnevezései mellett egy időben elterjedt két bizalmasnak szánt, de valójában nyegle, majdnem otromba hangzású szó: a *fater* meg a *muter*. Régi német polgárságnak tisztisztelettelenségé süllyedt. Örvedetes, hogy mintha eltűnően volna mindkét szó használata. Igaz, hogy az utóbbi helyett divatozott még egy ideig a még izléstelenebb *öreglány*, de szerencsére a nyelvi divatok is múlandók.

Az argó némelyik szava azonban igen szívós, és köznyelvi rangra tör. Ilyen a *srác* is. Sok korszerűen fiataloskodó szülő nem a fiával, hanem a *srác*-cal játszik otthon, s gyerekei helyett a *srácait* dicséri vagy szidja.

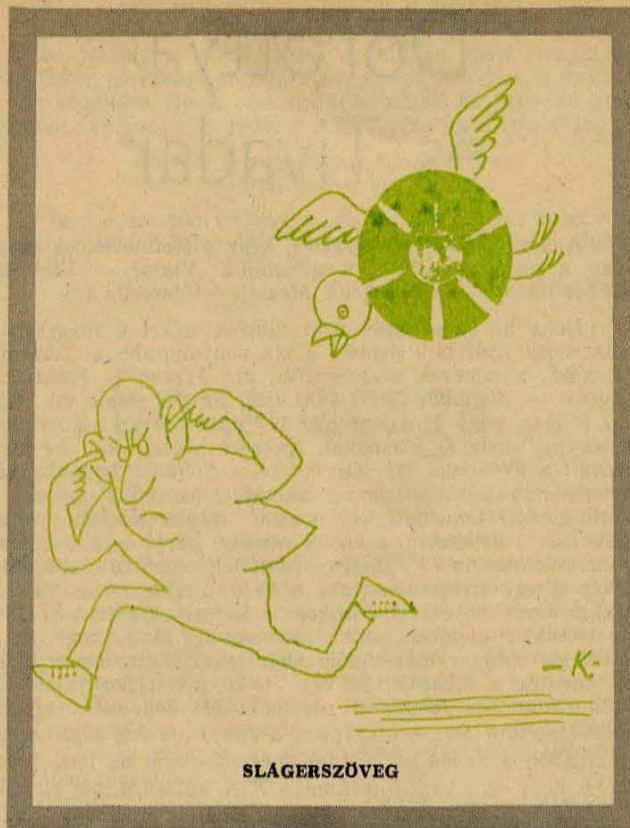
De baj lehet a gyerekekkel a nép nyelvében is. A *gyerek* vagy — választékosabban, illetőleg a keleti nyelvjáráásokban — *gyermek* a nyelvben mindkét nemre alkalmazható. Némely vidéken azonban csak a fiú *gye-*

rek, a leány nem. Ez megzavarhatja azt, aki a *gyerek* szót csak köznyelvi jelentésben ismeri és használja. Hasonlóképpen meghökkenést kelthet, ha egy falusi ember bejelenti például a bíróság előtt, hogy két *családja* van. A *család* szó ugyanis — akárcsak régen a *cseléd* — a népnyelvben gyermeket, illetőleg a háznéphez tartozó személyt is jelenthet. A köznyelvi értelemről eltérő szavak tehát csak abban a környezetben használhatók, ahol a megértést nem zavarják.

A *férj* és a *feleség* kölcsönös megnevezése körül is adódik vitakérdés. Némely nő az egyenjogúság alapján tiltakozik az ellen, hogy neki *ura* van. Pedig az *úr* szó már régóta és messze eltávolodott attól, hogy valamikor a fejedelmet, a hatalom birtokosát jelentette. A *Kovács úr* vagy a *Kedves Uram* megszólításban ki gondol már erre? Magyar hagyomány, hogy az asszony *urá*-nak mondja a férjét, minden feudális árnyalat nélkül. Az egykori patriarkális viszony nyomaként a régi népnyelvben az asszony a férje bátyját, illetőleg öcsét *nagyobbik* vagy *öregebbik*, illetőleg *kisebbik uram*-nak hívta *sógor* helyett. Az *uram* és *parancsolóm* kifejezés persze már rég tréfának hat. De ha valaki a ma szokásosabb, hivatalosabb *férj* megnevezést használja, ám tegye, csak ne „ideológiai” belemagyarázással.

Ridegnek hat, ha egy férj csak így emlegeti a feleségét: az *asszony*, bármily megtisztelő cím volt is eredetileg e szó; királynőt jelentett. A páros összetartozást mégiscsak szebben, ősi szemléletességgel jelöli a *feleség*.

Talán ellenkező törekvést mutat az a választékoskodás, amelyet egyszerű embeleknel figyelhetünk meg, amikor feleségükről így szólnak: a *nejem*. Dicséretes ugyan a választékosabb, megbecsülő kifejezés szándéka,

SLÁGERSZÜVEG

de az eredmény szinte stílustalan finomkodás. Egy értelmiségi nem beszél a *nejéről*, még kevésbé a *hitveséről*. Az utóbbi olyan ünnepélyes, hogy szinte csak államfők feleségére illik. Petőfi még írhatta: „Édes szép ifju *hitvesem*. Minek nevezzelek?” Arany is Bánkbánt és *nejét* említi. Mindkettő irodalmi szó lett azóta. Néhány évtizede már csak hivatalos használatban vagy levélcímezésben van *neje* valakinek; például: Az ingatlan Erdős Pál és *neje* tulajdona; Sárosi Péter úrnak és *b. nejének*. A *b. nejem*, *kedves nejed* kifejezés pedig esetleg bizalmas baráti beszélgetésben fordul elő. A rangos alakból elvont *nej* viszont már a humor kopott szava.

Érdekes egyébként az út, amely idáig vezetett. Régebben a *nő* főnevet is használták 'feleség' értelemben, választékos színezettel: *nóm*, *nőd*, *neje* vagy *nője*. Az eredeti, szabályos hangváltó alak a *neje*, a *fő* — *feje* mintájára. Mivel a 3. személy a leggyakoribb, külön szótövé önállósult, s ezt ragozták tovább: *nejem*, *nejed*. Ezzel viszont elkülönül a *nóm*, *nőd*, *nője*, amelyek a múlt században a feleség választékos megfelelői voltak. Arany a Családi kör paraszti életképében is használja: a fáradt gazdát „Nyájas szavu *nője* mosolyra deríti”. A *nejem*, *nejed*, *neje* terjedésével azután vissza-

szorultak az előbbieket, illetőleg a nyelvösztön új jelentésben használja őket, megkülönböztetve valakinek a *nejét* és a *nőjét*.

A testvéreknek nem esik szerinti megjelölésére a magyarban külön szavaink vannak. Újabbban itt is bizonyos egybevonás, elmosódás tapasztalható. Ha egy nőnek fiatalabb fiú- vagy leánytestvére, azaz *öccse* vagy *húga* van, és nem akarja a maga „hátrányos” helyzetét elárulni, akkor a *fiúvére-ről* és a *nővére-ről* beszél, elkerülve a korviszonyítást. Tapintatból pedig a testvérek sem a *nénjük*-et, hanem a *nővéruk*-et említik. A leplező használat folytán azonban lassanként hozzátapad a *nővér*-hez, sőt a *fiúvér*-hez is az 'idősebb nőtestvér', illetőleg az 'idősebb fiútestvér' jelentés. A színvallás megkerülése tehát nem egészen sikerül, de nyelvünk mindenesetre kárát látja: kihálóban egy szép, ősi szavunk, a *néne*, s a régi szövegekben majd jegyzettel kell magyarázni a *nénemasszony*-t, nem is szólva az *öcsémasszony*-ról. (Idősebb nő szótöltötte így egykor a nála fiatalabb asszonyt; férfi részéről a *húgomasszony* volt a megfelelője.) A régiségben — és sokáig a nép nyelvében — az *öcs* ugyanis fiatalabb leánytestvért, húgot is jelentett. A használat csak később vált egyértelművé.

Kovalovszky Miklós

Dorottya és Tivadar

A névadásban igen gyakori, hogy a férfineveknek megvan a párhuzamos női megfelelőjük: Viktor — Viktória, Gábor (Gábiel) — Gabriella, Marcell — Marcella stb.

Néha az összefüggés nem világos, mivel a magyarban nincsenek nyelvtani nemek, s így bonyolultabb a „nőnemű alakok”, a nőnevek megalkotása; pl.: Ferenc — Franciska, István — Stefánia, Lajos — Lujza, Pál — Paula stb. Bár az is igaz, hogy a nyelvújítók megpróbálkoztak a közvetlen „nőnemű” magyar alakokkal, egyszerű becéző -ka, -ke képzővel; a Franciska így lett Ferike, a Stefánia Istvánka, sőt a nőnemet jelző latin -a szóvéggel is próbát tettek: a latin-görög Constantinus magyar megfelelőjeként megalkották a Szilárd-ot, s ennek nőnemű párja — a Constantina, Constantia — magyar megfelelőjeként a Szilárdá-t. Volt is egy színésznőnk, aki a Vidor Ferike nevet viselte: ez azonban félrevezető, hiszen a férfineveket is becézzük, s Istvánka esetében senki nem gondol arra, hogy az a Stefánia magyar megfelelője akar lenni. Ezért ma már ki is mentek a divatból, az egy Janka kivételével, amely a János (latinul: Johannes) párjaként élő Johanna magyarításaként jött létre, voltaképpen a János (Jankó) régi becéző alakjából, a Janká-ból. Ennek megmaradását az tette lehetővé, hogy ez a becéző férfinév a XIX. századra már elavult, kiment a használatból, s így lefoglalhatták női névül. (Különben a Hanna, a Janina szintén a János, illetőleg a Johannes származékai.) Hasonló volt az eset az Etelká-val, amely Attila (Etele) nevének becézésével alakult.

Mint érdekességet említsük meg, hogy a mi a végű férfineveink, amilyen a Géza, a Béla, többnyire kétkedő csodálkozást keltenek a nyelvtani nemeket használó indoeurópai nyelvek beszélőiben, mert legtöbbjüknel az a végű személynév csak nőt jelenthet. Tanúja voltam, hogy lengyel barátaim ugratásnak vélték, mikor Béla és Géza nevű úti-társaink bemutatkoztak: „Hiszen ezek csak női nevek lehetnek!” — mondták. (Jegyezzük meg, hogy ugyanakkor a bibliai Mária nevet egyes népek férfinévül is adományozzák, lásd például Karl Maria von Weber német romantikus zeneszerző s Rainer Maria Rilke osztrák költő nevét.)

Néha azonban a felismerhetetlenségig eltávolodik egymástól egy lényegében azonos eredetű női és férfinév.

Ki gondolná például, hogy a Dóra (Dorottya) s a Tivadar azonos eredetűek? Pedig így van: mindkettő az ógörögben keletkezett: a Dorotheosz (Dorothea) szó szerinti jelentése: 'Isten ajándéka'. A Theodorosz (Theodor — Tivadar) je'entése pedig ugyanez. Ha valaki „vegyespáros” ikreinek keres nevet, kedves ötletességgel nevezheti őket Dorottya-nak és Tivadar-nak, vagy Dóra-nak és Tódor-nak (mivel a Tódor is a Teodor származéka, akárcsak a Tivadar vagy az orosz Fedor).

Sz. F.

„Nyelvünk legfőbb baja az idegen hatás befogadására való nagy készségünk... Azt a szellemi tunyaságunkat fájlalom, hogy sokszor nem a magunk nyelvén gondolkozunk, amely rendkívül gazdag, és a legnagyobb finomságok kifejezésére is alkalmas.”
(Szinyei József)

INTENZÍV NYELVLECKE

„Vedd el a nemzet nyelvét, s a nemzet megszűn az lenni, ami volt; nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az öt környező népek tengerébe.”

(Tolnai Vilmos)

A tanító védelmében

A lap első számában cikket olvashattunk a pedagógus szó eredetéről, jelentésváltozásairól és a vele rokon értelmű szavak körönkénti használatáról: hogyan lett a görög 'gyermekvezető, gyermekekre felügyelő rabszolga' jelentésű szóból a nevelő, iskolamester megjelölésén keresztül a tanító, tanár, nevelő, oktató stb. közös neve.

A legújabb fejleményre még nem figyelt föl a szerző.

Ha valaki úgy jelöli meg foglalkozását, hogy „pedagógus”, majdnem biztosra vehetjük, hogy az illető az általános iskola alsó tagozatában tanít, vagyis tanító. Vajon miért? — Valószínű-

leg azért, mert így előkelőbbnek érzi. Részben, mert idegen szót használ, részben, mert akkor akár középiskolai tanárnak is nézhetik, az pedig magasabb végzettséget és rangot jelent. A középiskolai vagy főiskolai tanár bezzeg nem szégyelli a pontosabb megjelölést, sőt!

Azt hiszem, semmi szégyellnivaló nincs azon, ha valaki „csak” tanító. Kicsi gyerekekkel foglalkozni, betűvetésre és egyáltalán munkára tanítani őket nagyon is tiszteltetle méltó dolog. Kár lenne, ha egy ilyen hamis kisebbségérzet miatt kivészne a tanító szó, és megszűnne az általános megjelölés, amelyre szintén szükség van.

Buvári Márta

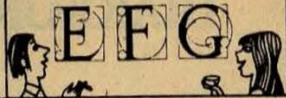
VIRTUÓZ

trágárszavak trágárszavak

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

A B C D

JUHÁSZ GYULA:

Szerelem?

En nem tudom, mi ez, de jó nagyon,
Elrévedezni némely szavadon,
Mint alkonyég felhőjén, mely ragyog,
És rajta túl derengő csillagok.

En nem tudom, mi ez, de édes ez,
Egy pillantásod hogyha megkeres,
Mint napsugár ha villan a tetőn,
Holott borongón már az este jön.

En nem tudom, mi ez, de érzem,
Hogy megszépült megint az életem,
Szavaid selyme szíven símogat,
Mint márciusi szél a sírokat.

En nem tudom, mi ez, de jó nagyon,
Fájása édes, hadd fájjon, hagyom,
Ha balgaság, ha tévedés, legyen,
Ha szerelem, bocsásd ezt meg nekem!

Ez a gyönyörű költemény szerkezetében, hangvételében nagyon hasonlít a *Milyen volt szökesége?* című ismeretlen Anna-vershez, De Juhász Gyula nem Annához írta, hanem Zöldi Vilmához, egy fiatal, tizenkilenc éves színésznőhöz. A költő akkor harminchat esztendő volt, fáradt, megtört, beteg ember. Vivódik az ébredő szerelem érzésével, szinte restelli, alig-alig meri bevallani. Ezt a vívódást, bizonytalanságot a kérdőjeles címen kívül remekül tükrözi a vers mondat szerkezete is. Valamennyi strófa egy tagadó mondatról függő kérdéssel kezdődik, s ellentétes mondatról folytatódik: *En nem tudom, mi ez, de...* Ezért is emlékeztet a *Milyen volt szökesége?* című versre is. Az is hasonló mondatképletet ismételt három versszakon át: *Milyen volt szökesége, nem tudom már, de...*

A *Szerelem?*-nek azonban van még egy negyedik versszaka is, amely a kételkedés, habozás érzékeltetésére a tagadás, kérdés, ellentét után egy sor ráhagyó-megengedő és feltételes mondatról folytatódik és záródik:

... Fájása édes, hadd fájjon, hagyom.
Ha balgaság, ha tévedés, legyen,
Ha szerelem, bocsásd ezt meg nekem!

A három első strófa bevezető mondatait, akárcsak a *Milyen volt?*-ban, Juhász Gyulára jellemző költői képek, művészi komponált hasonlatok követik. A fiatalság és az öregség megfelelőiként a fényt és az árnyékot, a tavaszi ébredést és az elmúlást szembesíti egymással:

... Elrévedezni némely szavadon,
Mint alkonyég felhőjén, mely ragyog,
És rajta túl derengő csillagok.

... Egy pillantásod hogyha megkeres,
Mint napsugár ha villan a tetőn,
Holott borongón már az este jön.

... Szavaid selyme szíven símogat,
Mint márciusi szél a sírokat!

Az idézett hasonlatok, a versnek ezek a pompás ékítményei még szebben ragyognak azért, hogy hangfestéssel is színezi őket a költő. Például milyen mesterien társul az este borús hangulatához a *borongó* szó, körülölelve a komor hangra rezonáló kötőszóval és toldalékkal: *holott borongón...* De még nagyobb figyelmet érdemel a harmadik hasonlat hang-

képlete, amelyben a művészi hangulatfestésnek az a legrafitább formája valósul meg, amikor a költő mint hangszerként játszik az önmagukban egyáltalán nem hangutánzó szavakon. A szavak símogató selymének suhogása, a márciusi szél sóhajtsa vibrál ezekben a sorokban, az egymást ritmikusan váltó *t* és *s*, illetőleg *c* és *s* hangok láncolatában:

Szavaid selyme szíven símogat,
Mint márciusi szél a sírokat.

Igen, a szavak „selyme”, a szavak „parfümje”, ez az, aminek a titkát olyannyira ismerte, és tudta sejtetni Juhász Gyula!

Rác Endre

„Én is drága...”

A címbeli nyelvi formát Nagy László *Én is drága*, te is drága című költeményének ebből a részletéből emeltük ki: „Én is drága, te is drága, /Egyetlen fa két virága, /Minek nézünk mégis másra, /Én is drága, te is drága?”

Az olvasóban önkéntelenül felrémlik e versmondatok olvasása nyomán az iskolában megtanult alábbi ismeretanyag. A névszói állítmányt bizonyos megszorításokkal használjuk, csak a harmadik személyre és a jelen időre vonatkoztatjuk: Az idő szép. A tanuló szorgalmas. Ha az állítmány az első és a második személyű alánnyal van kapcsolatban, vagy ha jelen időből a múlt vagy jövő időbe tesszük át, akkor már létigével kell egészítenünk a névszói állítmányi részt: Én becsületes vagyok; Te erős vagy; A tanuló szorgalmas volt; A fiú katona lesz.

Régen ez a megszorítás nem volt meg. Akkoriban így is mondhatták: Te is jó katona, én is jó katona, ne bántuk egymást. És a játzó falusi gyerekek ajkán még ma is felhangzik ez a játékos mondóka: Te is pisze, én is pisze, /Gyere pisze, vesszünk össze.

Versolvasó közönségünk sem véletlenül bukkan olyan versrészletekre, amelyekben az efféle névszói állítmá-

nyok feldúsított érzelmi, hangulati hatást kiváltó poétikai szerepet vállalnak. Nagy Lászlóhoz hasonlóan erre a nyelvtani sajátosságra épít rá Weöres Sándor olyan mondatot, amelyben az egészséges derűvel telített szövegrészlet mondanivalója köt le bennünket: Én is hegy, /te is hegy, /nekünk ugyan egyremegy” (Harminc bagatell).

Bényei József *Ágrólszakadt* című költeményében ez a mai nyelvhasználatunk szempontjából nyelvtani archaizmusnak tekinthető nyelvi jelenség éppen a kulcsszerepet játssza: „Te is árva, én is balga, /most hát melyikünk akarta.”

Kiss Anna nyelvtani rendszerünknek erre az ősi örökségként megmaradt mondatnyi sajátosságára építi egészséges humorral is fűszertett verbeli mondanivalóját: „Én is kender, /te is kender, / mégis kétféle az ember.” (Továbbadom.) A vers nemcsak azt idézi meg számunkra, hogy valamikor szóban és alkatásban gyakran vetélkedtek a különféle foglalkozások képviselői, hanem arról is vall, milyen tiszta etikai alapról és emberi derűvel fogalmazhatjuk meg az általános érvényű kritikai véleményét az emberek és foglalkozások közötti viszonyról.

Bakos József

SZÖRNYSZÜLÖTT

Tudomásul veszem, hogy az általam megrendelt termék elkészítését a nyomdatelep azonnal megkezdi, és ha — mint megrendelőnek — felróható magatartásom miatt lehetetlenülős állna elő, akkor a már befizetett összeget nem követelhetem vissza, illetve ha a befizetést nem teljesítem volna, úgy a Borsod megyei Nyomdaipari Vállalatnak azonnal esedékes követelése keletkezik a megrendelt termék ellenértéke erejéig.

AZ ÉDES ANYANYELVÜNK JAVASLATA:

Mint megrendelő tudomásul veszem, hogy a már befizetett összeget akkor sem követelhetem vissza, ha a megrendelt nyomdai termék időközben szükségtelessé válik számomra; ha pedig a munka ellenértékét még nem fizettem volna be, a Borsod megyei Nyomdaipari Vállalatnak joga van azt behajtani rajtam.
(Közzéteszi: Grétsy László)

Nem téma...

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *téma* szó a XVIII. században már előfordul. Irodalmi szövegben található, és jelentése a görög, illetve latin eredetűhez simul a magyarban.

Néhány szó a további útról. Az irodalom, a zene, a képzőművészet és a tudományok fejlődésével párhuzamosan egyre, gyakrabban fordul elő. Terminus technikusként így: amiről a mű, a kutatás, a kísérlet, illetve ezek részlete szól. A köznyelvben szintén meghonosodik: *Nincs témája! Eltérünk a témától! Beleméltünk a témába! Nem beszédtéma. Téma szegény.* (Jelentésében lényeg szavunk is megbújik.) A XIX. század végén már állandósult, szó-lásszerű mondatformában is olvashatunk róla, ami azt mutatja, hogy elkezdődött közhellyé válása: *A téma az utcán hever, csak le kell hozni érte.*

A diáknyelvben nyomozva a szó útját, magyarórán erre a kérdésre: *Mi a téma?* a következő választ kapjuk: *Az, amiről a mű szól.* De tízperces szünetekben, az utcán, magánbeszélgetésekben már másképp áll a helyzet. *A Mi a téma?* kérdés ezeket jelentheti: *Mi újság? Miről fogunk beszélgetni? Miről beszélgettetek?*

Megmaradt tehát a művészetek, a tudomány nyelvében is a szó, de egyre burjánzik, terpeszkedik a köznyelvben (közéleti nyelvben), egyes árnyalatai pedig talán már a társalgási nyelvbe, az argóba tartoznak.

Nem téma! Ez a formula már gyanúsán sok szerepet tölt be: 1. Nem új dolog. 2. Bizonyos teendő elvégzése nem jelent nehézséget. 3. Nincs jelentősége. 4. Ne be-

széljünk róla. 5. Nem számít. 6. Magától érthető. 7. Már megbeszéljük.

A szókapcsolat immár közhellyé vált. Üresjárat. Her-nádi Miklós a Közhelyszó-tárban fergeteges sikerű dívatszónak nevezi, bármely magyar főnév helyett állhat.

A diákok között is kifejti negatív hatását ez az idegen eredetű szó! Gyűléseiken záporoznak: *Mi a téma a napi-
renden?(!) Lezártuk a témát;
Téma ugrott; Téma dobva,
szüntette... stb. Váltunk
témát! Dobjunk be egy új
témát! Csak témáztunk, és
nem csinálunk semmit!
Hagyjuk a témát! Ne témázz!
Nem téma tárgya! Kifogy-
tunk a témából; Feldobta a
témát; Vágja a témát!* stb.

Mennyi torzszülött mondat. Szegényíti a diákeletet, a diáknyelvet. Értékvesztéssel jár itt is, ott is. Az életmoz-ganatok uniformizálódnak.

Újabb gyűjtésem szerint a *téma* még messzebbre rugaszkodott eredetijétől. Negyedik gimnazistáim stílusórán új fordulatokkal „leptek meg”. A *téma* bizonyos mondatzsetonokban a (diák) szerelem helyzetére is vonatkozhat. *Témánál vagyunk!* Ez nemcsak azt jelenti: helyben vagyunk, a tárgyra tértek, hanem azt is, hogy két különböző nemű ember között „valami” elkezdődött, és a harmadik fölösleges. Még tovább menve: *rátér a témára; Megy a téma!*

Vitaórákon a gyerekek is beszámoltak arról, hogy érzik: az ilyen nyelvi kifejezések formai és tartalmi szegényedést mutatnak. Méltatlanok az ő fiatal, tette kész életükhöz. Állítsuk meg a szónak ezt a „diadalútját”!

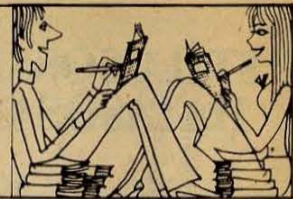
Boda Istvánné

„Legsúlyosabban az artikuláció és a ritmus elváltó-zásai kezdik ki a nyelv zenei rendszerét. A germán nyelvek artikulációja sokkal lazább, petyhüdebb, mint a magyaré, olaszé és franciáé. Nekik szokatlan munkatöbblet a tiszta, erős magyar artikuláció. Ha pedig mi átvesszük az ő elnagyoltabb, futólagosabb hangképzésüket, azonnal megromlik kiejtésünk.”

„Mielőtt tehát arra törekszünk, hogy az angolt angolosan, a németet németesen beszéljük: próbáljuk a magyart magyarosan, minden idegen mellékíz nélkül beszélni. A magyar kiejtést is tanulni kell, még született magyaroknak is. Ha nem esiszolja, újítja folytonosan, berozsdásodik.”

Kodály Zoltán

DIÁKKÖR

Nyelvtanításunk szerepe és haszna

Köztudomású, hogy anyanyelvi oktatásunk — az elmúlt kb. két évtized jelentős törekvései ellenére — a társadalmi szempontból megkívánt hatékonyságot nem érte el. Ezért vált szükségessé az iskolai anyanyelvi képzés felülvizsgálata, bírálata, a tanulságokon okulva pedig az új tantervek elkészítése és bevezetése. Napjainkban ennek a folyamatnak vagyunk tanúi — felmenő rendszerben — a különböző iskolatípusokban.

Miért és hogyan tanítjuk a nyelvtant általános és középiskoláinkban? Semmi-
képpen sem „önmagáért”, „öncélúan”, hanem a nyelvhasználat tudatosítása érdekében. Az anyanyelv — mint az egyén legbensőbb sajátja — ugyanis beidegzett rendszer; ebből következik, hogy le kell bontani azt a válaszfalat, amely a nyelv és a nyelvtan között eddig fennállt. Ilyen válaszfal az ún. „grammatizálás”. A nyelvi rendszer — bár spontán módon — már a kisgyermekben, de a kevésbé iskolázott emberben is él. Nos, az új törekvések lényege az, hogy ezt az ösztönös nyelvhasználatot a tudatos-ság szintjére emelje.

Az anyanyelv az általános műveltség alapja, a személyiségfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze. Mind az egyénnek, mind a társadalomnak érdeke tehát az anyanyelvi műveltség fejlesztése, mégpedig a nyelvhasználat-központúság korszerű elvei alapján. Mostani nyelvtanításunknak egyik legfontosabb szemléleti megfontolása az, hogy az „anyanyelvi oktatás”-t az „anyanyelvi nevelés” szintjére emelje. Közelebbről: lehetővé kívánja tenni a tanulók szóbeli és írásbeli formában is kifejezésre jutó „önmegvalósítás”-át, „társadalmasodás”-át, a különböző tárgykörök szakmai anyagának nyelvi integrálódását, vala-

mint a pályairányulás anyanyelvi feltételeinek a biztosítását, hogy ezáltal is szolgálja esélyeik egyenlőségét az iskolai továbbtanulásban és a társadalmi érvényesülésben.

A képzés annak érdekében került előtérbe, hogy a befogadás és a kifejezés helyzetének s a mondanivaló tartalmának, céljának és hangnemének megfelelően fejlődjen a szövegértés és a szövegalkotás képessége. Ebből a szempontból egyen-súlyt kell teremteni a tanulók szóbeli és írásbeli szövegalkotó, illetve reprodukáló tevékenységének az arányaiban. Az élőszó társadalmi jelentősége alapján az eddigieknél mindenképpen nagyobb hangsúlyt kap a beszédművelés. (Ez azonban továbbra sem jelentheti az írásbeli kifejezőképesség gondozásának elhanyagolását.)

A felsoroltak mellett az általános nyelvi ismereteknek, az anyanyelv történetiségének és rendszerének a tanulmányozása a világnézetit nevelés gazdag lehetőségeit tartalmazza. A régi magyar nyelvnek (a nemzeti műveltség közvetítőjének) és a nyelvi változásoknak a vizsgálata haladó hagyományaink megértéséhez, megbecsüléséhez vezet a tanulókat. Ebben az összefüggésben a hazafias nevelés fontos eszköze.

Azáltal meg, hogy az anyanyelvet mint az egyetemes emberi nyelv egyik változatát tanítjuk — a tanult idegen nyelv (nyelvek) összehasonlításának lehetőségével — nemzetköziségre nevelünk. Végül a nyelvi normának és az egyén nyelvhasználatának közötti kapcsolatnak az érvényesítésével a helyes nyelvi magatartást erősítjük.

A módszertani törekvések közül talán a problémafelvető vizsgálódás, a kérdések, a feladatok alkalmazása a

legfontosabb. Ez vezet el az öntevékenységen alapuló problémamegoldásig. A merrev, kategorikus irányítás helyett az alkotóképességre, a gondolkodás-lélektani funkciók mozgósítására sarkall, a cselekedtetés célra vezető elvét sugallja. Ezt a szemléletet érvényesítik tankönyveink is.

A tantárgy feladatai közül továbbra sem hanyagoljuk el az anyanyelvi rendszerre vonatkozó ismereteket, ám ezeket is a „funktionalitás” szempontjából kell tudatosítani. Ezért is került előtérbe pl. a helyesírás, ezen belül is annak értelemtükröző jellege. A nyelvhelyességi, stilisztikai ismeretekre, gyakorlatokra ugyancsak a nyelvhasználatközpontúság-nak az érvényesítése jellemző.

Pedagógiai szándékkal, mértéktartóan, a nyelvi anyaggal összhangban igen gyümölcsöző a játékosnak, a humor eszközeinek a felhasználása is, hogy rávilantsunk egy-egy érdekesebb nyelvi fordulatra, komikus szabálytalanságra, s ezáltal érzelmi, hangulati szempontból is motiváljuk a tárgyat, nem is szólva a tanulók bekapcsolásáról a különféle nyelvhasználati versenyekbe.

Fülöp Lajos

SZISZIFUSZ

Hősi kezdet — sikeres folytatás

Hősi kezdetnek nevezte — túlzott szerénységgel — egyik kísérő tanár a szakmunkástanulóknak a sátoraljaújhelyi Édes anyanyelvünk versenyen való részvételét. Pedig csak abban az értelemben tekinthető kezdetnek a tavalyi verseny, hogy 1979 októberében először szerepeltek külön a szakmunkástanulók a gimnazisták és a szakközépiskolások mellett. De bizton állíthatjuk — a részvételt és a teljesítményt tekintve is —, több volt annál! Tizenkét megye tizenhét városának huszonkét iskolájából egy-egy tanuló jutott be a döntőbe, vállalva a felkészülés munkáját, megértve az anyanyelvi műveltség jelentőségét. Több olyan „vallomás” hangzott el, amely nemcsak nyelvilag volt példamutató. Felelősségérzet és emberség is áradt belőlük. Leendő bolti eladó, fényképész, szövőnő, fazekas (nem kerámikus!), autószerelő, ápolónő, női fodrász és szabó, szobafestő beszélt szépen választott szakmájáról, amelyet többen hivatásuknak tekintenek és neveztek is, mondván: „a vevő vagy a beteg mosolya mindennél többet ér”, avagy „az autószerelő a közlekedés biztonságáért is felelős”.

Sikeres folytatásnak lehet inkább nevezni az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny döntőjét, hiszen már hetedik alkalommal rendezték meg. Minden megye, a megyei városok és a főváros is képviselteti magát diákjaival. Formája ismeretes országszerte. Az írásbelin a tudatos és igényes nyelvhasználatról adnak számot a résztvevők, a szóbelin pedig a nyilvános megszólalási képességükről. Tanárok, diákok, szervezők, a bíráló bizottság — amelynek munkájában részt vesz Péchy Blanka, a Kazinczy-díj alapítója is — a sikeres folytatásért dolgoznak.

A hetedik verseny tapasztalatai is igazolták a kezdeményezés hasznosságát, szükségességét, életrevalóságát, állapította meg a bíráló bizottság. A Sátoraljaújhelyre eljutó tanulók kiválasztása egyre igényesebb.

Az írásbeli feladatlap csak mennyiségben különbözött a két kategóriában (a szakmunkástanulók négy kérdéssel kevesebbet oldottak meg, mint a középiskolások). A kérdések

között szerepelt fogalm meghatározás, rokon értelmű szavak felsorolása, idegen szavak helyettesítése megfelelő magyar szóval, nyelvhelyességi hibák javítása, mondatelemzés, nyelvi réteg felismerése, szövegtagolás stb.

A szóbelin három feladat közül lehetett választani. Az első közös volt mindkét csoportban. Megnyitó beszéd a nemzetközi gyermekév alkalmából általános iskolásoknak rendezett fotókiállításon. A középiskolások további témái: Emlénybeszámoló a nyári építőtáborról, felszólalás a KISZ-alapszervezet éves tervének tárgyalásakor. A szakmunkástanulók témái: Beszámoló a nyári termelési gyakorlatról, szakmám hasznossága és szépsége.

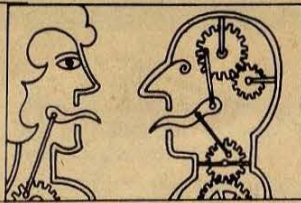
A kitűzött témák különböző mértékben nyerték meg a versenyzők tetszését. A megoldásokban általában sikeres volt a szerkesztés, kevésbé a megszólaltatás. A tartalmi helyességen és a műfaji tisztaságon még javítani kell. A legjobbaknál már tapasztalható a tartalom és forma egyensúlyának kialakulása.

Befejezésül ismerkedjék meg az olvasó azokkal, akik kiemelkedő szereplésükért Sátoraljaújhely város plakettjét és a KISZ Központi Bizottság jutalmát kapták:

Baksa Agnes Egészségügyi Szakiskola (Kecskemét), Bangó Aliz 626. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Mezőtúr), Czibula Katalin Bolyai János Gimnázium (Ócsa), Foki Andrea Nagy Lajos Gimnázium (Szombathely), Hunics Györgyi Budai Nagy Antal Gimnázium (Bp), Kóta Melinda Thuri György Gimnázium (Várpalota), Kunfalvi Marianna Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet (Miskolc), Mattlách Tamás Révai Miklós Gimnázium (Győr), Poór Csaba Lovassy László Gimnázium (Veszprém), Roznyik Erika Bajza József Gimnázium (Hatvan), Selmei Marianna Ságvári Endre Gimnázium (Szeged), Simonfay Krisztina Táncsics Mihály Gimnázium (Kisbér), Takáts Laura Táncsics Mihály Gimnázium (Siklós), Vleskó Anna Kulich Gyula Szakmunkásképző Intézet (Békecsaba).

„A nyelv művészi anyag is, s csaknem minden gondolkodás többet akar, mint a merő megértést” — írja Bárczi Géza. Ezt a többletet kívánja megadni ez az évről évre ismétlődő verseny is: a tudatos, stílusos nyelvhasználat készsége.

Graf Rezső

A szaknyelvi metafora nem luxus!

A szakszóalkotás módszer-tanával foglalkozó külföldi irodalomban nemegyszer találkozunk a luxusmetafora megnevezéssel. Ha felületesen értelmezzük ezt a szá-munkra idegennek látszó kifejezést, arra gondolhatunk, hogy a terminológusok a metaforikus szakkifejezéseket sommásan luxusnak ítélik, tehát elítélik.

A félreértés onnan származik, hogy egyesek túl szigorú következetességgel magyarázzák az egyértelműség követelményét. Ez a követelmény így hangzik: minden szakmai fogalomnak csak egyetlen megnevezése lehet. Innen nézve, ha a szárny szót ajtószárny értelemben használjuk, a szó eredeti értelmét (a madár testrésze) megkettőzzük, s ezzel vétünk az előbb említett követelmény ellen. De csak látszólag! A szakmai fogalmak ugyanis jól elhatárolható fogalomrendszerekbe rendeződnek, ennél fogva aligha valószínű, hogy az ajtó fogalomrendszerében valaki a szárny megnevezést olvasva akár a madár szárnyára, akár az ablak szárnyára fog gondolni.

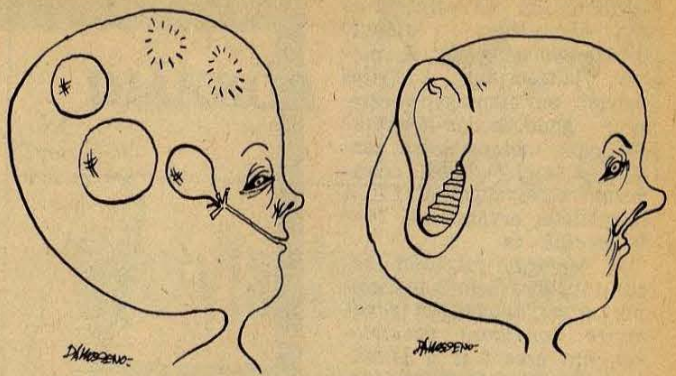
KÖBORÁRAM

A szaknyelvek, illetőleg a szaknyelven beszélők egyáltalán nem idegenkednek a metaforáktól. Műszaki nyelvünk szókészletének jelentős hányada olyan kifejezések-ből áll, amelyeknek metaforikus jellege a tudatosság valamely szintjén felismerhető, vagy legalábbis mindenki számára érdekesnek minősül az olyan szintelen szakszavakkal szemben, mint *ablak, ajtó, fogó, kalapács, a nyílászáró szerkezet*-ről nem is beszélve. Gondoljunk csak az ilyenekre: *ágy, anya, bak, béka, borda, csiga, csillag, csillapít, daru, dob, fej, gém, görény, köpeny, körte, láb, orr, pillangó, pofa, saru, talp, tüske* stb. Vajon mivel helyettesítenék ezeket, amelyek nemcsak önmagukban, hanem számtalan összetétel elő- és utótagjaként s ezenkívül szócsoportokban is előfordulnak?

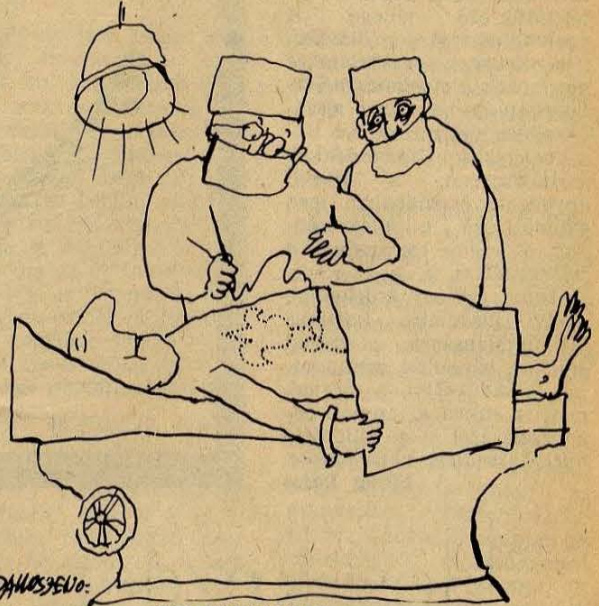
Az itt felsorolt kulcsszavak természetesen hosszú ideje élnek a szaknyelvekben, mégsem tekinthetők a múlt kövületeinek, mert velük vagy mintájukra ma is keletkeznek szakkifejezések, mégpedig lényegesen bonyolultabb szakmai fogalmak jelölésére. A *fehérzaj* például a híradástechnikának, a *buborékmemória* pedig a számítástechnikának, tehát korunk tudományainak új keletű metaforikus kifejezései. Hasonlóan fiatalabb metaforák a következők: *feszültséglengés, hallásküszöb, ioncsapda, kapuáramkör, kőboráram, parazita nyomaték, szendrics szerkezet, tenyészreaktor, tulipánvarrat, zene-csatorna* stb.

Az idézett példák egyike-másika nemcsak bevett, hanem szabványosított kifejezés. Szülőhelyüket mégsem az „irodalomban” vagy a szabványügyi szerveknél, hanem a műhelyekben, a laboratóriumokban kell keres-

BUBORÉKMEMÓRIA

HALLÁSKÜSZÖB

TULIPÁNVARRAT

nünk. A metaforák a munkásoknak vagy laboratóriumi dolgozóknak a munka tárgyaihoz való viszonyát jellemzik, s bennük néha jó adag humor tükröződik, mint például az öntészek nyelvében a *frakkot öntött* (az öntvényen frakkszerű kitüremlés van), *gitthurka* (magszekerényt elzáró tömítés), *madrica* (pilkáns megjelölése az osztott döngölőnek) szónak, szókapcsolatnak. A műhelyekben a vastömböt *vascipó*-nak nevezik, itt a motor *fullad, köhög*, és ha csapolnak, az olvasztár *leszúrja* a kályhát (ti. egy hosszú vasrúddal kiüti a csapolónyílásból a tömítőanyagot), nem törődve azzal, hogy ennek a műveletnek a hivatalos megnevezése más.

Az utóbb említett metaforákat, vagyis azokat, amelyek a hivatalos, irodalmi megnevezések mellett a műhelynyelvben élnek, nevezi a terminológián luxusmetaforáknak, így különböztetve meg őket a szükséges, tehát a szakmai irodalomban is jelentkező metaforáktól. A luxusmetafora — mint láttuk — egy kicsit

kihívó, és szemben áll az egy fogalom — egy megnevezés elvével. De vajon fölösleges is? Erre csak nemmel lehet felelni, ti. a luxusmetaforák nagyobb része az idők folyamán hivatalosan is elfogadott szakmai kifejezéssé válik vagy legalábbis válhat. Ezek a lassan kialakuló és kezdetben csak sok szóval körülírható szakmai fogalmak első megnevezései, és képszerűen, tehát világosabban közvetítik az új szakmai fogalmakat a kívülálló felé, mint a túlzottan tárgyias kifejezések. Gondoljunk csak meg, mennyivel egyszerűbben írja le a motor *akadozik, kihagy, köhög, lefullad* mondat bármelyik igéje azt a jelenséget, amelynek meghatározása ez: „a szikragyújtású motorban a tüzelőanyag és a levegő sűrített keverékének égését a vezérelt idejű gyújtás nem indítja meg”.

A luxusmetafora tehát nem luxus, hanem szükséges tartalék, amely szubjektív tartalma ellenére kiapadhatatlan eszköze egyre objektíváló világunk megragadásának. **Pusztai István**

„Taxisduma”

Két taxi találkozik az utcáson. A sofőrök kiszállnak, és heves hadonászás közepette megállapodnak, melyikük a hunyó. Ne gondolja a nyájas olvasó, hogy bújócskázni fognak. Ha ez a bizonyos „találkozás” kisebb-nagyobb csattanásban nyilvánult meg, akkor valószínűbb, hogy a pilóták azon vitatkoznak, melyikük okozta a koccanást, kissé dívatlamúlt argó kifejezéssel: *ki viszi el a balhét.*

Ebből is látszik, hogy amikor az ember taxiba száll, külön nyelvi világba csöppen, ha nem is veszi könnyen észre. A kocsi a sofőr munkahelye, s ő a kollégáival éppúgy szak kifejezéseket használva társalog, mint a más területeken dolgozók. Mivel a taxisofőrök nagy része fiatal, ez a csak beszélt formában létező szaknyelv főleg az ifjúsági nyelvre jellemző, szellemes, esetleg argó eredetű kifejezésekkel él. Természetesen nem mindegy, hogy a kocsi URH-s vagy mezitlábas. Csak az előbbi esetben van rá lehetőség, hogy a vezető menet közben tartsa a kapcsolatot a kollégáival, az utas pedig belehallgasson a munkabeszélgetésbe: „Gyerekek, Ferihegyen leessett egy repülő, lehet csipegetni”.

URH-s készülékkel, mint tudjuk, nemcsak a taxik vannak felszerelve, megtalálhatók ezek például egy másik, szintén a közutakon szolgálatot teljesítő testület autóiban is. Ezek egyébként szintén Lada gépkocsik, általában kék-fehér színűek. A taxisok pedig nem mindig szeretik, ha beszélgetésüket illetéktelenek (vagy nagyon is illetékesek) lehallgatják. Ezért bizonyos információk zsargonban, azaz mások számára érthetetlenül hangzanak el. Az egyszerű utas nem tudhatja, miért mondja a sofőr, hogy „locsolják az utat az Erzsébet-hídon, Pestről Budára”, amikor ő ennek semmi jelentését nem látja. Vagy mit jelent az, hogy „egyel többet vagyunk a Lajos utcában”? Nos, jó megfigyelőképességgel megáldott emberek az ilyen rejtélyes üzenetek hallatán Traffipax sebességmérővel ellátott kocsikat fedezhetnek föl az út szélén...

A rádió egyébként „rendeltetészerűen” használva a kocsi és az utas egymásra találását szolgálja. A telephelyen ülő diszpécserhez futnak be a kocsirendelések.

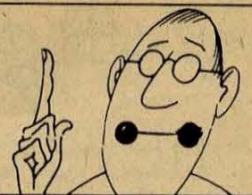
ezeket ő így továbbítja: „Taxi 8 keres Thököly nagy számok”. Ebben a mondatban nincs semmi fölösleges. A teljes mondat lelassítaná a pergő nyelvű telefonos munkáját: „A Főtaxi 8-as üzemegységének diszpécserre keres egy szabad kocsit, a Thököly útnak arra a végére, ahol a nagyobb házszámok vannak. A sofőr ráér, tehát bővebben válaszol: „Nyolcaska, szabad még egyszer a címet, elvitte a szél a papírt.” A becéző forma a női diszpécsernek szól, a papírra való szellemeskedő utalás pedig a vezető lyukas emlékezetét van hivatva mentetgetni. Gyakran elhangzik ehhez hasonló is: „A Csótány utca nem esik le”, vagyis „nem tudom, hol van”. Ilyet persze csak üres kocsiban mondanak, az utashoz így szokás fordulni: „Uraságod ugyebár ismerős arra felé...”

Az sem mindegy, hova lesz a fuvar. Ha ugyanis a taxist kiviszik Rákosborzástó-ra, akkor könnyen megtörténhet, hogy utas nélkül tér vissza a forgalmasabb belvárosba, s az út végén elmondhatja, hogy „egy vasal se vagyok beljebb”. Hogy ez mit jelent? Azt, hogy elgurulta magát, más szóval rossz a gurulója. Tudniillik a sofőr annál kevesebbet keres, minél többet megy üresen. Ha nem talál utast, nem dolgozik a saját hasznára, tehát „nincs beljebb”, pedig a taxisok sem ellenségei a pénznek. A gyakorlottabbak csak egy pillantást vetnek az utasra, és máris látják, hogy *savanyú fuvar lesz-e*, vagyis kevés lesz-e a jutt. Közöttük akadnak — természetesen csak elenyésző számban — fekete bárányok is, akik a hívásra kemény órával érkeznek a szállodához, vagyis az óra az előző utas által kifizetett összeget is mutatja még. Erre ráültetik az utast (tulajdonképpen felültetik), aki *ha külföldi, lenyeli*, ha magyar (s a díjszabást jobban ismeri), akkor a taxis „nyeli le”, amit kap...

Hogyan ítéljük meg ezeket a kifejezéseket? A „taxisdumát” (ahogy ők nevezik) nem kell merénylőnek tekinteni anyanyelvünk ellen. Csak szűk körben használatos, és a kevésbé ötleletes, szellemeskedő kifejezések amúgy is hamar kimennek a divatból.

Bíró Ágnes

BESZÉLNI NEHÉZ

A századik adás

Műsorunk ma örömnapot ünnepel: elérkeztünk a századik adáshoz. Ez alkalomból megilletődötten köszöntjük azokat a versenyzőinket és önkéntes munkatársainkat, kiktől célunk eléréséhez — ami nem több s nem kevesebb, mint ráébreszteni társadalmunkat a kiejtési hibákra — fölbecsülhetetlen értékű segítséget kapunk. Tiszteletreméltó felelősségtudattal figyelik a tévében, rádióban, színházban és a mindennapi szóhasználatban felgyülemelő vétségeket. Tüstént meg is kongatják a vészharangot. Műsorunkat máris ellátták akár további száz adásra elegendő témával. Kérjük is őket, s persze mindazokat, kiknek figyelmeztetéseit, jelentéseit ez ideig nem ismertettük, el ne kedvetlenedjenek, halogatásra pusztán azért kényszerülünk, mert a fölvetett tárgy megvitatása az átlagosnál hosszabb műsoridőt követel, vagy azért, mert — bizonyítékul, esetleg ellenérvül — szemléltető példákat gyűjtünk a Rádió szalagtárából.

Kezdetől fogva arra törekedtünk, hogy műsorunk szerkesztésében minél több társadalmi réteg vegyen részt, elvégre a magyar beszéd kérdése közügy, s mivel a kiejtésnek egyik legfőbb alapeleme a helyes hangsúlyozás, közösen kell nekilátnunk elsajátításához és oktatásához. Versenyzőink leveleiből minduntalan feltör a sóhajlás: mennyi, de mennyi fejtföréssel jár a hangsúlyok pontos helyének és erősségének felmérése; a példamondatok elemzése! És rendületlenül folytatják az elemzést. Például pannonhalmi önkéntes munkatársunk, Sámokréthy Péter a száz adás többszáz mondatából egyetlenegyét sem hagyott ki.

Illő, hogy a mai nap mérföldkövével megállva mérleget készítsünk. Nyilván eredményként könyvelhetjük el, hogy országszerte vannak úgyszólván állandó versenyzőink, mindenféle foglalkozási ágból; s „Beszélj nehéz!” körök működnek jó néhány középiskolában és főiskolán. Igaz, eredménynek mondható ennyi is, ám ha küzdőtársaink számát összemérjük az ország sokszáz iskolájában oktatók és tanulók milliói létszámával, aggasztóan csekély ez az eredmény. Jelképe annak, mennyire nincs tudatában társadalmunk a magyar beszéd, fenyegető veszélynek.

Nem lehet elégszer ismételni: Gondoljuk meg! Nincs már hazánkban világtól elszigetelt lakóterület, falvak és tanyák apraja-nagyja hallgat rádiót, tévét, rájuk tapad az éneklő hanglejtés, a rosszul elhelyezett hangsúlytól származó mind kevésbé érthető beszéd. Mivé lesz így a nép ízes, izmos, természetes beszéde? Egyelőre hallhatunk, élvezhetünk még formásan ejtett szót — sajnos jobbára idős emberek ajkán —, de ha ők elhalnak, menthetetlenül kiszikad az éltető forrás, melyből őseink mindenkor meríthettek. Védekeznünk kell! Sürgősen!

Amikor anyanyelvünket fenyegette veszély, Vajda János ezt írta: „A saját, mohácsi, világosi veszteségek sem mint hibák vagy bűnök, sem mint szerencsétlenségek nem oly nagyok, mint az a vereség, melyet a nemzet önmaga ellen azzal követ el, hogy a nyelv kiművelését elmulasztotta közel egy egész évezreden át”. Most a gyönyörű magyar beszéd forog kockán. Legfőbb ideje, hogy megteremtjük az általános beszédműveltséget. Meg kell tanulnunk csorbítatlanul ejteni a hangzókat; a szöveg által diktált helyeken kapcsolni és tagolni a mondatrészeket; felismerni a hangsúlyok helyét és értékét.

Mindez megtanulható. Utódaink majd — a tudás megbízható talaján állva — megcáfolhatják eddigi tapasztalatainkat, hogy: beszélni nehéz!

Ránk e majdan eredmény azt a kötelességet rója most: észokokkal tudatosítsuk a veszélyt, és toborozzunk további, tettekre kész önkéntes munkatársakat. (Elhangzott a Rádióban, 1979.)

Péchy Blanka

Az idegen földrajzi nevek vitájához

1. Érdeklődéssel olvastam „Az idegen szavak és nevek kiejtése” című cikket folyóiratuk I. évf. 3. számában. — A szeretett és nagy-rabecsült Péchy Blanka művész nő írásával, illetőleg előadásával messzemenően egyetérttek, de példái közül kettőhöz szeretnék megjegyzést fűzni.

a) *Barcelona*. — A c-t e szóban csak Spanyolország némely vidékén és Latin-Amerikában ejtik *sz-nek*, általában viszont *afféle* selypítő hangzónak, mint a *th-t* az angolok a *three* szóban. Szerintem magyar szövegkörnyezetben nem hiba, ha így ejtik, de az sem, ha sz-szel vagy akár c-vel.

b) *Córdoba*. — Úgy gondolom, a 3. számban leírt „Kordóba” változat egyszerűen sajtóhiba. Valószínűleg „Kordóba”-ként szerepelt a kéziratban. A spanyol itt a rendhagyó hangsúlyt az első o-ra tett ékezettel jelöli, a hangsúly tehát — el-lentétben a spanyol szavak legtöbbszörrel — ebben a szóban a hátulról harmadik szótagon van, következésképpen a második o nem lehet hosszú. Magyarul sem.

Balabán Péter
(Budapest)

2. Most jegyzem meg: a *Tripoli(sz)* név írásváltozatainak sokasága bonyolultabb az általam korábban (I. évf. 4. szám) bemutatottnál is, csak ott nem akartam tovább fárasztani az

olvasókat. Ízelítőül csak annyit: van egy negyedük „Tri-poli” is, az USA-ban. — Egyébként a legmodernebb német atlaszok Libanonban „Tri-poli”-t, Líbiában „Tri-polis”-t jeleznek; a magyar Világatlasz „Tarabulus”-t ír és „Tri-polisz”-t, hosszú *i*-vel. Röviden szólva teljes a kavardás!

Az előző számban tett javaslatomat így finomítanám tovább: a még könnyebb megkülönböztetés végett írjuk és mondjuk a görög várost „Tri-polisz”-nak, a líbiait „Tarabulusz”-nak, az észak-libanont pedig „Tri-poli”-nak.

Sámbokréthy Péter
(Pannonhalma)

3. Hetek óta tartó betegségemben megörvendeztettek az Edes Anyanyelvünk 3. számával.

Régóta izgatott az orosz szavak (nevek) magyar helyesírása és kiejtése. Amikor az orosz nyelvvel ismerkedtem, tanáraim igyekeztek... a helyes kiejtésre is rászoktatni a diákokat. Nem győzték hangsúlyozni, hogy a fordításnál, magyarul, *nem* orosz hangsúllyal kell kiejteni a neveket, mert más az eredeti szöveg, és más a fordítás hangsúlya. Ugyanerre utal Péchy Blanka Beszél-ni nehéz! című könyvének 116. oldalán, amikor azt írja: „A nevek eredeti hangsúlyozását se erőltessük, nehogy fölbillentse a magyar beszédfolyamat ritmusát.”

Sokan arra hivatkoznak, hogy... meg kell közelíteni az eredeti kiejtést és írást. Igen, de mi legyen az ideális megközelítés mértéke! Mert egy teljesen magyar nyelvű hallgatóság vagy olvasóközönség előtt a magyar szöveg kellős közepén még a „megközelítőleg pontos utánzás” is kirí és erőltetett lesz. Az írott szöveget általában többen olvassák, és nem mindegy, hogy milyen írásképp marad meg az emlékezetében annak, aki a nevet először látja.

Kijev város nevét a régebbi kiadású könyvekben és térképeken „Kiev”-nek írták; *Ogyessza*-t „Odessa” vagy „Ogyessza”, *Kazany*-t „Kazan” és „Kazán” alakban. A felszabadulás előtt Magyarországon a szépiro-

dalmi és tudományos művekben legtöbbször *Kazán* és *Odessa* formában nyomtatták ki e két város nevét. Kiejtésük körül nem sok vita folyt akkoriban, mert nem tanították az alsó és középfokú iskolákban az orosz nyelvet.

Jelenleg a helyes kiejtésre nevelésből fakadóan van többféle változat a kiejtésben és az írásban egyaránt. Úgy látom, sokan a „tökéletes kiejtésre” törekcsenek a neveket illetően, attól függetlenül, hogy magyar szövegben ejtik-e ki vagy oroszban; pedig a kettőt el kell választani egymástól, mégpedig írás és kiejtés tekintetében egyaránt.

Dr. Szilicsányi Piroska
(Budapest)

A rovatszerkesztő megjegyzései

1. Balabán Péter véleményével egyetérttek. A „Barcelona” vagy akár „Barcelona” kiejtésforma olyan — megmagyarosodott — jellegű, mint a „London”, a „Párizs” és jónéhány további. A „Barszelona” pedig olyan — némileg „visszahelyesbített” — típusú, mint az újabban terjedező „Helszinki” a korábbi (németes) „Helzinki” helyett.

Ami a spanyol c betű kiejtésformájára tett megjegyzését illeti, a Magay Tamás szerkesztette „Idegen nevek kiejtési szótára” is úgy jelzi, hogy ejtésében *e, i, y* előtt az *sz* „elnagyolt megközelítés” (484). — Péchy Blanka cikkében az itt kifogásolt „Kordóba” valóban téves forma „Kórdoba” helyett: a rovatszerkesztő (azaz saját magam) figyelmetlenségéből eredően. Köszönöm a helyesbítést.

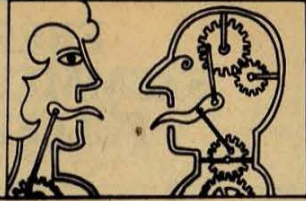
2. Sámbokréthy Péternek most tovább finomított javaslatához mindössze annyit: a magyar forrásokban észlelhető „teljes kavardás” — helyesen látja — a nemzetközi méretű zavar tükröződése. (Ebben legalább világszínvonalon állunk.) — Épp ezért viszont kérdésesnek tartom: tudnánk-e az ajánlott megkülönböztetés révén rendet teremteni (akár csak a magunk számára) abban, ami alapján nem ránk tartozik, csak vetületében érint bennünket!

3. Szilicsányi Piroska megszívlelendő megjegyzéseinek kiegészítésére is ajánlom az olvasó figyelmébe a fentebb említett Magay-féle szótárt (Akadémiai Kiadó, 1974). Elsősorban bevezetőjéből ezt a két részletet: „kijétsési átirásunk az eredeti (forrásnyelvi) kiejtésnek csupán megközelítése” (13); s nem kevésbé: „A magyar szöveg épségének érdekében mondtunk le a hangsúly jelöléséről is. Rendkívül szaggatottá tenné ugyanis a folyamatos magyar beszédet a töle idegen hangsúlyozás”, minthogy „A neveket általában nem elszigetelten, hanem mondatokban, szövegbe ágyazva mondjuk ki” (16).

Megvallom: régi kényszerképzetem nekem is, hogy például az olasz nevek olaszos hangsúlyozása áttördeli a mondat teljes hangképletét. Valahogy így: „Mascagni operáját Toscanini vezényli.” De felborzol még az egyre divatosabb „fran” vagy „fraan” is a hagyományos „frank” helyett. Olyan nekem, mintha egyszer csak „daler” vagy „dalör” lenne a „dollár”-ból, vagy „mark” a „márkák”-ból. (Vagy mintha az írott magyar szövegbe cirillel írának be az orosz neveket, nehogy eltorzítsuk őket az átirással.)

4. Ennyit most. S előrejelzésként a vitánkat elindító Péchy Blanka biztatását, hogy a kérdéssel kapcsolatban (következő számunkban) még tőle is kapunk anyagot.

Pontozó

Bármennyire szerettük volna is már új évfolyamunk első számában közölni megfejtési létraversenyünk év végi állását, még várunk kell a helyzetjelentéssel, ugyanis a 4. szám rejtvényeinek megfejtési határideje csak ez év januárjában zárult le, s így a pályázatok egy részének értékelése még nem fejeződött be. A létraverseny állását tehát legközelebb közöljük. Most pedig ismét öt nyelvi feladányt teszünk közzé, s ismét mindegyik mellett felüntetjük a velük szerezhető pontok számát. A verseny állásától függetlenül is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfejtők között. Az I. évfolyam 4. számában közölt rejtvények megfejtői közül a következők nyertek egy-egy könyvet: Fülöp Magdolna, Pusztaszabolcs, Mező I. u. 3. (2490); Horváthné Dezső Mária, Hegykő, Kosuth u. 64. (9437); Kelemen Csaba, Verseg, Kőkényesi u. 2. (2174); Kiss Ferenc, Varbó, Rákóczi út 28. (3778); Kormány Margit, Penyige, Kosuth u. 101. (4941); Schreiberne Tóth Katalin, Gyúró, Széchenyi u. 29. (2464); Szelle István, Sárísáp, Annavölgy 271/b. (2523); Vigh Róza, Okány, Hunyadi u. 37/a. (5534); Zachariás Gáborné, Budapest, Páskomliget u. 58. II. 16. (1156); Zwickl András, Budapest, Júlia u. 7. (1026).

A legutóbbi feladatok helyes megfejtése a következő:

1. „Kenyeres” mondasok. 1 = C; 2 = A; 3 = F; 4 = J; 5 = D; 6 = H; 7 = B; 8 = I; 9 = E; 10 = G.

2. Ugyanazt palindrommal! *Delejes a jeled. Rámege-e már? A rádióid ára. Emleget e beteg elme. Legelőn ünnö legel. Sok a sisakos.*

3. Mit csinál a...? A puskagolyó *süvit*, a zsír *sisterereg*, a lomb *susog*, a pálcá *suhog*, a malac *sivít*, a szél *süvölt*, a kisgyerek *sikong*.

4. Foglalkozásjelölő családnevek. 1 = I; 2 = G; 3 = F; 4 = C; 5 = B; 6 = E; 7 = D; 8 = A; 9 = J; 10 = H.

5. Nagy László a nyelvről. Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sírig.

A Pontozó új feladatai:

1. Színes állatok. A színek fontos szerepet töltenek be az állatok, állatfajták megnevezésében. Van *zöld varangy*, *fekete varjú*, *arany málnkó* stb. A következőkben felsorolunk nyolc színes állatot, mégpedig a színek betűrendjében. Az eredmény meglehetősen furcsa. Olvasóinknak az a feladatuk, hogy a felsorolt elnevezések második tagjának megfelelő átcsoportosításával találják meg azt a nyolc valóban létező színes állatnevet, amelyet mi itt összekevertünk!

(Megfejtése nevenként 2, összesen 16 pont.)

- A) Arany medve
- B) Barna gém
- C) Bíbor róka
- D) Fehér rigó
- E) Kék csiga
- F) Sárga hörcsög
- G) Szürke begy
- H) Vörös egér

2. Szókincsbővítés.

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára számos olyan izes régi magyar szó tartalmaz, amely az idők során úgyszólván kikopott nyelvünkéből, továbbá sok olyan tájszót is, amelyet az ország nem minden vidékén

értenek. Összeszedtünk ezekből a szavakból néhányat, s elhelyeztük őket egy-egy mondatban. A szövegben elfoglalt helyükből talán sikerül megfejteti, melyikük mit jelent. Tehát kezdődik „a magyaróra”. Akinek kedve van, máris beiratkozhat az alkalmi nyelvtanfolyamra. A megfejtéseket az etimológiai szótárból ellenőrizni sem tilos; az ilyen szövegező szótárba belelapozni amúgy is mindig hasznos mulatság. Am lássuk a mondatokat, amelyekből egy-egy szót megfejtésül le kell fordítani magyarról magyarra! (Megfejtése szavanként 3, összesen 18 pont.)

A) Karján *kasornya*, úgy indult a piacra.

B) Kis csevegő húgom, valahányszor belépek a szobába, lehalkítja a hangját; úgy látszik, *ipall* valamit.

C) Hősi *jonh* dobog a kebelében.

D) Itt a *szerdék*, osztóhatnak rajta a katonák.

E) Halkabban, hé, mert akkora a *csárma*, hogy nem tudok dolgozni.

F) Ti elmehettek, mi *kedig* maradunk.

G) Tehetetlen dühében az asztalt *gyakdosta* a hegyes árral.

3. Banánszavak. Aki a banán zamatos húására vágynak, annak előbb le kell fejtenie e trópusi gyümölcs zöldes-sárga héját. A mi banánszavainknak is le kell húznunk a héját, a két szélső betűjét ahhoz, hogy hozzájussunk a belsejükhöz. Rejtvényünkben hat-hat héjas és meghámozott banánszót tesszünk egymás mellé úgy, hogy csak jelentésüket adjuk meg. Magukra a banánszókapcsolatokra olvasóinknak kell rátalálniuk. Szemléltetésül egy példa: *lakatod értéke*, banán-szópárral kifejezve: *zárad ára*. (Megfejtése banán-kifejezésenként 2, összesen 12 pont.)

A) Hozzá tartozom ennivalója

B) Kacagó mókus

C) Pityergésre hajlamos tollforgató

D) Létrehozó meghúzza magát

E) Ítélet-végrehajtó zárt társadalmi csoport

F) Alkalmatlanok szára lomb

4. Dupla vagy semmi! Vannak olyan szavaink, amelyek valójában egy bizonyos hangsor kétszeri kimondásából állnak: *nono, tüüü, bonbon, beriberi* stb. Efféle hangcsoportismétlés azonban nemcsak alapszavakban vagy összetételekben fordul elő, hanem toldalékos (ragos, jeles, képzős) szóalakokban is. Egy ilyen Vitray Tamás fel is adott a (Kapcsoltam című tévéműsorban (*okok*), s néhány elhangzott A nyelv világa egyik adásában is (*előkelők, testes* stb.). Olvasóinknak most nyolc ilyen kell megelnieük, de nem jelentésmeghatározás alapján, hanem úgy, hogy a kitalálható szóalakoknak csupán a felépítésüket, nyelvtani szerkezetüket adjuk meg. Aki eléggé ismeri nyelvünk szerkezeti elemeit, annak ez a fogs feladat sem lesz legyőzhetetlen akadály. (Megfejtése szóalakonként 3, összesen 24 pont.)

A) Tárgyragos számnév

B) Kijelentő módú, múlt idejű, egyes szám 3. személyű igeikötős igealak.

C) Egyes szám 2. személyű, birtokos személyragos főnév

D) Helyhatározó-ragos személyes névmás

E) Egyes szám 3. személyű, birtokos személyragos és részeshatározó-ragos főnév

F) Kijelentő módú, jelen idejű, egyes szám 1. személyű, tárgyas ragozású, kérdőszócskával ellátott igealak.

G) Többes szám 2. személyű, birtokos személyragos és birtokjeles főnév

H) Szenvedő képzős, felszólító módú, egyes szám 3. személyű igeikötős igealak

5. Kazinczy a nyelvről. A magyar nyelvújítás vezéralakjának, Kazinczy Ferencnek a nyelvről szóló gondolatát rejtettük el kereszt-rejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1980. június 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

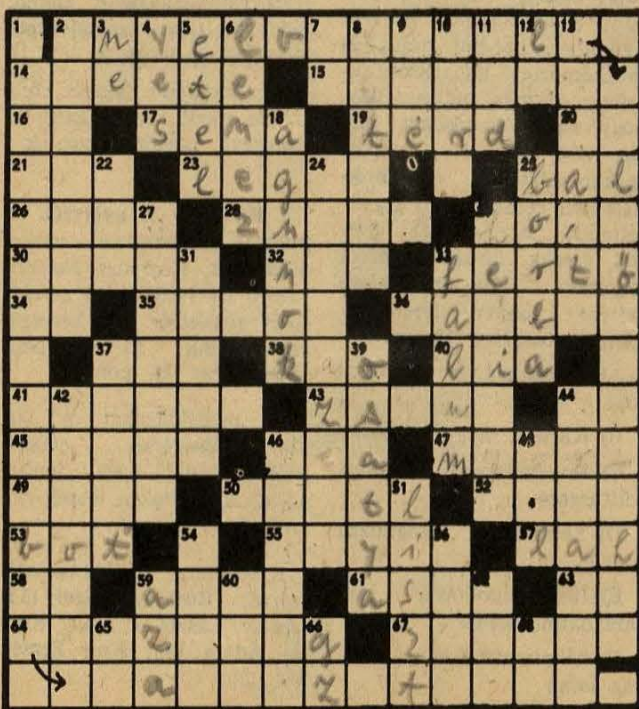
E számunk rejtvényeinek szerzői: **Borbély Károly** (5.), **Grétsy László** (1., 4.), **Koltói Ádám** (3.), **Kun Erzsébet** (2.).

Kazinczy Ferenc a nyelvről

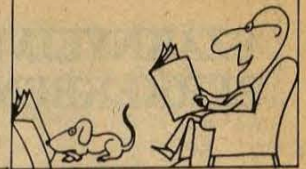
Kazinczy Ferenc (1759—1831) egyik gondolatát idézzük a beküldendő vízszintes 2. és függőleges 1. számú sorban.

VÍZSZINTES: 2. *A gondolat első része* (zárt betűk: V, G, B). 14. „A csendes amerikai” c. regény írója (Graham). 15. Shakespeare egyik humoros alakja nyomán készült Verdi-opera. 16. Az itrium és az oxigén vegyjele. 17. Csiszolt felületű. 19. A láb része. 20. Santa... argentin egyetemi város. 21. E község irányítószáma: 4566. 23. Francia impresszionista festő (Edgar, 1834—1917). 25. „...4-es páholy” (Keller Andor írása). 26. Mérgező gázelem. 28. Porrásban levő víz hangja. 29. A must erjedését lezárással akadályozza. 30. Mozgatja a fát, hogy gyümölcs hulljon. 32. Ruhát tisztít. 33. Nádiban gazdag tó. 34. Kiejtett betű. 35. Régiés, fiókos szekrény. 36. Zsenge főzeléknövény. 37. EÖK. 38. A Hamlet-téma első angol feldolgozója (Thomas). 40. Maszari, olasz filmszínész névénél. 41. Kilyukadt ruhaneműt javít. 43. Becézett Béla. 44. Autó magyar rövidítése. 45. Céltalanul sétálgat, ógyeleg. 46. A 39. sz. sor kezdete. 47. Pacsirta és futás jelzője is lehet. 49. Szomszédos ország váltópénze. 50. Némely sportpálya talajborítása. 52. Színművész (András). 53. Béke Világtanács röv. 55. Könyv részei. 57. Vissza: tengeri állat. 58. Szolmizációs hang. A Turáni-alföld nagy tava. 61. „A” sérülés. 63. Csehszlovákiai autó jelzése. 64. Erős, rostos izomkötő szövet. 67. Pintyféle, északi. tarka kis madárfaj.

FÜGGŐLEGES: 1. *A gondolat második, befejező része* (zárt betűk: E, G, S, E, K). 2. Kerekés játékszer, névelővel. 3. Tiltakozás. 4. Idegen helyeslés. 5. Ritka női név. 6. Vékony lap. 7. Kiejtett betű. 8. Görbe, csámpás lábú. 9. Vissza: afféle. 10. Tudomány, elavult szóval. 11. A kálium és a terbium vegyjele. 12. Francia névelő. 13. Ilyesféle. 18. Egyes növények föld alatti vastag gyökerei vagy termései, névelővel. 22. Betegség. 24. Kortárs magyar író, zenekritikus, műfordító. 25. Belgrádi napilap. 27. Csomózással hozzáerősíteni. 29. Ilyen gólok gyakran előfordulnak a labdarúgásban. 31. Keservesen sír. 33. „Az én...” (Gárdonyi -mű). 37. Nagy területet sújt az árvíz. 39. Szülő nagyszülője. 42. Magához húz, mint a mágnes. 44. Dunántúli hegység. 46. Fülbemászó. 48. Nem rovar! 48. Német betű. 51. Élelem. 54. Észak-afrikai kikötőváros. 56. Sárgásfehér szőrű ló. 59. „...szép. fényes nap” (Szabó Magda színműve). 60. Angol sörféleség. 62. A „Volokalamszki országút” írója. 65. A 3. sz. sor párja. 66. GZ. 68. A cink vegyjele.

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Csizmadia Géza — 3100 Salgótarján, Berzsenyi D. u. 21. — egy szokatlan igekötős igével találkozott a Magyar Hírlap 1979. november 21-i számában. Idézem a mondatot, amelyben előfordult:

„Valaki beszélt, egy-két félmondat után *közbeszakította* a következő helyszínt, aztán megint más kezdett beszélni...”

Valóban szokatlan ez a *közbeszakította* igealak; a *közbe-* igekötő önmagában is azt fejezi ki, hogy: 'valamilyen folyamatot megszakítva'. A kifogásolt kifejezés helyett a *félbeszakította* vagy a *megszakította* igekötős alakot kellett volna a cikkírónak használnia.

Fábián Jánosné — 9025 Győr, Temető u. 6. — a Kis-alföld következő hirdetésére figyelt föl:

„**FELLEPNÉK:** Máté Péter, Cserháti Zsuzsa, Zalattay Sarolta, Csongrádi Kata, Béres Ferenc, S. Nagy István, a Skála együttes.

Kísér a Bergendy együttes és 8 fővárosi manóken.

Konferál: Molnár Margit... Szeretettel várja kedves nézőit és vásárlóit az ÁFÉSZ és a SKÁLA COOP vezetősége.” (1979. október 9.)

Kit vagy mit kísér 8 fővárosi manóken? — kérdezi levélírónk. Talán ők is a Bergendy-együttes tagjai? Jobb, világosabb lett volna ez a fogalmazás: *Kísér a Bergendy-együttes; a műsorban szerepel még: 8 fővárosi manóken.* (Megjegyezzük: A művészeti együttesek nevében, ha vezetőjükről vannak elnevezve az együttesek, kötőjellel kapcsoljuk a köznévet a tulajdonnévhez, ezért a reklámszövegben szereplő *Bergendy-együttes* elemeit is kötőjelezni kell. S még egy apróság: az idegenszerű és egy kissé tudálcsozkodó *manóken* alak helyett természetesebbnek tartjuk a *manóken* formát.)

Gimes Gyula — 6710 Szentmihálytelek — egy olyan hibára bukkant a Népszabadság 1979. november 14-i számában, amely mostanában — sajnos — nem is olyan ritka:

„Elkészültek az M 3-as autópálya mentén *felépített töltőállomások tervei* is; az elképzelések szerint ezek szervizzel egészülnek majd ki.”

Igy bizony nem sok értelme van az idézett szövegnek. Nem tudhatjuk meg belőle, hogy felépültek-e a töltőállomások vagy nem. Az a tény, hogy a tervek még csak most készültek el, azt sugallja, hogy még nem is kezdtek hozzá az állomások építéséhez. A *felépített állomások* szerkezet múlt idejű cselekvésre utaló igeeneve viszont éppen ennek az ellenkezőjét érzékelteti. De mire valók akkor a tervek? — A megoldás pedig igen egyszerű: Elkészültek az M 3-as autópálya mentén *felépítendő töltőállomások tervei* is... A jövőben végbe menő cselekvést kifejező *-andó, -endő* képzős melléknévi igenév jelzői szerepű használatától nem kell félni!

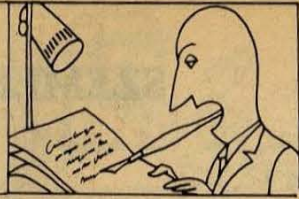
Jólesz György hangszerész — 1119 Budapest, Szakasits Árpád út 8. — a Hétfői Hírek 1979. november 19-i számában olvasta, hogy:

„*Jönnek a Gyökerek*” (cím).

Azóta már „megérkeztek”, sőt mire kedves olvasóink kezükbe kaphatják lapunk 1980. évi 1. számát, már „el is távoznak”. De fordítsuk komolyra a szót! Tizenegy hétig láthatták a televízió nézők Alex Haley Gyökerek című regényének filmváltozatát. A televízió jóvoltából is tudhatjuk tehát, hogy a *Gyökerek* egy ma már világszerte népszerű könyvnek a címe, azaz: csak formailag többes számú, de egyes számú fogalmat jelöl. A Hétfői Hírekből idézett címben a többes számú *jönnek* igealak tehát éppoly súlyos egyeztetési hiba, mintha ezt mondanánk vagy írnanék: idén az *Egyesült Államok* elnökválasztásra készülnek. Az egyes számú fogalmat jelölő többes számú tulajdonnevek után csak egyes számú lehet az állítmány: *Jön a Gyökerek!*; idén az *Egyesült Államok* elnökválasztására készül.

T. Urbán Ilona

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Kell-e vessző?

Az akadémiai helyesírási szabályzat az *és, s, meg, vagy* előtti vessző kérdésével kapcsolatban a következő eligazítást adja:

„348. ... Vesszőt teszünk az *és, s, meg, vagy* kötőszó elé is, ha mellérendelő összetett mondatok tagmondatait kapcsolja össze: *A kulacs sikoltott, és kibuggyant vére... Vagy bolondok vagyunk, s elveszünk egy szálíg, vagy ez a mi hitünk valóságra válik.*

354. Ha az egynemű mondatrészek (pl. két vagy több alany, tárgy, egynemű jelző stb.) között *és, s, meg, vagy* kötőszó áll, e kötőszók elé nem teszünk vesszőt: *Három vagy négy alkalommal is szoltunk neki. Közel s távolban semmi fény nincs, csak mécsvilágom s honszerelmem ég.*”

A két szabály világos: mondatok közé kell vessző, mondatrészek közé nem. A megkülönböztetés elvi alapja is szilárd: egy alanyi-állítmánya viszony = egyszerű mondat, két (vagy több) alanyi-állítmánya viszony = összetett mondat. Az *és, s, meg, vagy* előtti vesszővel mégis sok baj van, mert gyakran találkozunk olyan mondatokkal, amelyekről nehéz eldönteni, hogy egy vagy több alanyi-állítmánya viszony fejeződik-e ki bennük.

Az egyszerű és az összetett mondat megkülönböztetésében a legtöbb nehézséget azok a mondatok okozzák, amelyekben több állítmányt találunk.

a) A közös alanyú, több igei állítmányú mondatoknak látszólag legegyszerűbb típusában az állítmányoknak nincs bővítménye; például: *Tanulj dalt a zengő zivartartól / Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl (Vörösmarty: A vén cigány); Áldjon vagy verjen sors keze / Itt élned, hálnod kell (Vörösmarty: Szózat); Ált és nézelődött (Darvas: Törökverő); Odamentem, és megláttam (köznyelv). A felsorolt példák közül az első három halmozott állítmányú egyszerű, a negyedik viszont mellérendelt összetett mon-*

*datnak fogható fel. A kérdés eldöntésében a következő fogódzók segíthetnek. — Általában egyszerű a mondat, ha az igei állítmányok rokon vagy ellentétes értelműek (ilyen az 1. és a 2. mondat); egyszerűnek vehetjük a mondatot akkor is, ha az igei állítmányok egyikéhez sem kívánczik valamiféle külön, a másokra nem vonatkozó bővítmény, vonzat (ilyen a 3. mondat). — Összetettnek kell minősítenünk azonban a mondatot akkor, ha az állítmányok egyike vagy mindegyike megkívánna valamiféle, csak rá vonatkozó bővítményt (ilyen a 4. mondat): *Odamentem (az ablakhoz), és megláttam (a barátomat).**

Hasonlóképpen ítélandók meg a névszói meg a névszói-igei állítmányú mondatok is: *Az erdő hűvös, csendes és sötét (köznyelv); Fáradt vagy beteg vagy? (köznyelv).*

b) Érdekes típust alkotnak azok a mondatok, amelyekben az összetett (névszói-igei) állítmányoknak nincs ugyan külön bővítményük, de igei részük a két névszói rész közé kerül; pl.: *Az egész vidék nyugodt volt és háborítatlan (Darvas: Törökverő); Hosszú volt a nyár és száraz (köznyelv). Ezek a mondatok tulajdonképpen „Az egész vidék nyugodt és háborítatlan volt; Hosszú és száraz volt a nyár” mondatok stilisztikai változatai, nem kell összetettnek tekinteni őket, tehát nem is kell vessző az *és (s, meg, vagy)* elé.*

c) Gyakran előfordul, hogy az igei állítmányoknak közös bővítményük van. Az ilyen mondatokat egyszerű mondatoknak tartjuk, s így az *és, s, meg, vagy* elé nem teszünk vesszőt; pl.: *Megunja és leveti az egyenruhát (Illés E.: Stendhal); Borzadt és borzongott egyszerre (Jókai Anna: A labda); Sohasem vetkőztem és öltöztem előtűk (Örkényi: Glória); ...ajtóik nyíltak és csukódtak a szavára (Szabó Magda: Freskó). — Ugyanígy kell eljárni a névszói meg a név-*

szói-igei állítmányú mondatokban is: Fáradt és ideges a sok munkától (köznyelv); Kedves és barátságos volt a vendégekhez (köznyelv).

d) Azokat a mondatokat, amelyekben az egyik igei állítmányuk van bővítménye, a másiknak nincs, vagy mindkettőnek más-más bővítménye van, összetett mondatoknak minősítjük; pl.: *Otthon maradsz egyedül, vagy eljössz? (köznyelv); Egyikük tüzet csíhott, és megyújtotta a mennyezetről lelógó olajméceszt (Darvas: A törökverő).*

e) Az „egy mondat vagy két mondat” eldöntésének szempontjából sok problémát okoznak azok a mondatok, amelyekben két alanyi állítmányi viszony van ugyan, de az állítmányoknak közös a bővítménye; pl.: *A folyó kiszáradt és a vetés elpusztult a nagy aszály miatt (köznyelv); A tanár feladta és a tanulók megírták a házi feladatot (köznyelv). Az ilyen esetekben nem javasoljuk az *és, s, meg, vagy* elé a vessző kitételét.*

K. Keszler Borbála

A nyomdai korrektorok és a helyesírás

A nyomdákban a felszabadulás után (elsősorban a 60-as évek elejétől) megindult gyors ütemű műszaki-technológiai fejlesztése előtérbe állította és folyamatosan erősíti a nagyüzemi működési jelleget. Ezzel fokozatosan módosul az értékrend a nyomdatermék minősítésében: a szövegszerűség követelményrendszere kezd felzárkózni a tipográfiaéhoz.

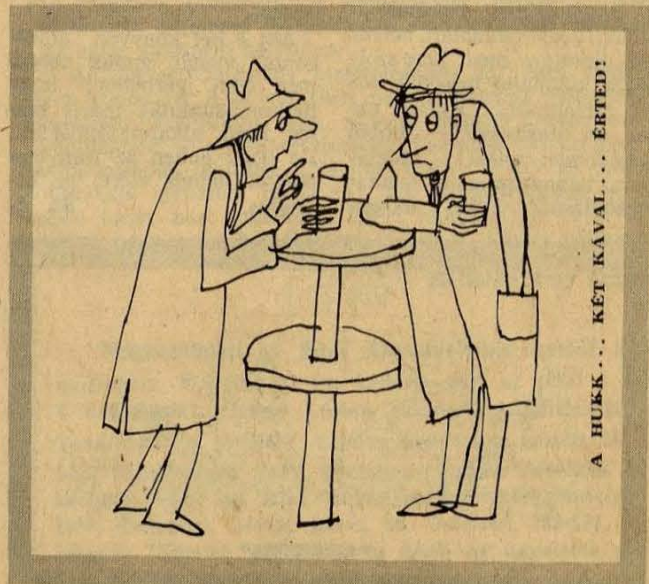
Több mint negyedszázada veszek részt korrektorok kiválasztásában. A több száz jobbára felsőfokú végzettségű jelentkezőnek csak kb. 20 százalékát felelt meg a helyesírási követelményeknek, noha csupán a helyesírási szabályzat anyagának ismeretét és alkalmazását kívántam meg.

Az elmúlt években a Nyomdaipari Egyesülés szervezésében négy tanfolyamot vezettem. Az induló létszámhoz (általában 50–60 hallgatóhoz) képest 35–40 fő végezte el a kurzusokat. Közülük mintegy 10–15 százalék nyújtott átlagon felüli és kb. ugyanilyen százalékuk jó teljesítményt; 20 százalékuk felkészültsége volt elfogadható; 45–50 százalékuk viszont még a minimális követelményeknek sem felelt meg.

Az okokat kutatva rá kell mutatnom, hogy a munkahelyek (vállalatok) megelégszenek azzal, hogy egy formális „alkalmassági vizsga” alapján felveszik a közép-, illetőleg a főiskolai vagy egyetemi végzettségű személyt korrektornak, és nem törődnek azzal, hogy az illető erre a munkára még nem kapott semmiféle kiképzést, és hiányzik a szilárd nyelvtani alapja, amelyre a helyesírási ismeretek ráépülnek.

Javítani kell tehát iskoláinkban a nyelvtan és a helyesírás oktatásának színvonalát, másképp a nyomdák nem jutnak jó szakemberekhez.

Farle János

Tanácsok helyesírási önképzéshez

Két népszerű könyv lehet elsősorban a segítségére azoknak, akik a tervszerű tanulást, a helyesírási önképzést vállalják.

Az egyik címe: „Helyesírás lépésről lépésre”. Ennek szerzői Szende Aladár és Szabolcs Árpád. Két kötet egysége ez a munka: a „tanulókönyv” az első, 159 oldalas rész. Ez — mint a cím is utal rá — valóban lépésről lépésre — vezeti az önkéntes tanulót 33 „leckén” át a betűismerettől a szóalakok leírásának szabályain át az írásjelek használatáig. A könyv valósággal „kényszeríti” a használóját arra, hogy írószármot véve a kézbe, sorszámozott lépéseket tegyen meg, s a leírandó szavaknak maga a tanuló alkossa meg a szabályát: minden lépés egy-egy olyan feladatot ró ki rá, amelynek a megoldása tervszerűen építi fel és egyre tovább a helyesírási ismereteket, s ezzel együtt a helyes írás(!) gyakorlatát.

Az első kötet tehát a szó szoros értelmében munkakönyv, amelyen az „önképzőnek” át kell rágnia magát, mert csak így világosodik meg előtte — fokozatosan — helyesírásunk rendszere. Hogy ez a munka mégse legyen riasztóan kemény, az élet adta, sokszor tréfás feladatok sorakoznak egymás után fejezetről fejezetre. Hogy pedig eredményes is legyen az önképzés, ismétlések erősítik meg feladataikkal az ismereteket és készségeket. Mivel pedig a könyv „magántanulásra” való, tájékoztatja használóját afelől, hogy feladatait helyesen oldotta-e meg. Erre szolgál a különálló második kötet tartalmazta „Kulcs” ezzel az utasítással: „Ebből ellenőrizze magát! Megtalálja benne minden feladat megoldását”. Ilyen módon

valósul meg az önellenőrzés követelménye is.

A feladatok egy részének megoldásához a tanulónak használnia kell a második kötet első részében közölt szójegyzéket is. (Ezzel szerezték jártasságot szavak kikezérésében, a szótárhasználatban.)

A kiadvány az „alaposítás” munkáját könnyíti meg azáltal, hogy megszervezi a teljes tanulási folyamatot, vagyis programozott könyv.

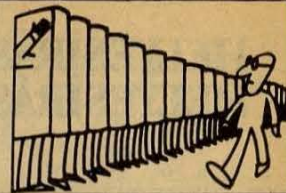
A másik kiadvány, Hernádi Sándor „Helyesírási önképző”-je (Gondolat Kiadó, 1978) már nem ismeretlen lapunk olvasói előtt (l. 1979. 2. sz. 15—16), s ez lehetővé teszi számomra, hogy róla szólva kissé rövidebb legyenek.

Ha az előbbi könyvet alapozónak lehet minősíteni, akkor ezt inkább a „haladók” segédkönyvének lehet tartani. Azok számára való, akik — mint a tájékoztató is mondja — „szeretnék jól megtanulni a helyesírást”, és „részletkérdésekben is pontos tájékoztatást kívánnak”. Módszere ennek is a munkaköltetés: fejezetenként először példasorokat közöl, ezek egy-egy helyesírási szabályt szemléltetnek; a szabályt azonban nem adja meg, ezt a tanulónak kell elvonni a példaanyagból. Ezután következnek a szabályok, mégpedig a példasorokkal azonos sorszám alatt. Majd a feladatok jönnek; megoldásukat a fejezetzáró „kulcs” tartalmazza. A könyv végén egy ügyesen szerkesztett mutató segíti a teljes anyagban való tájékozódást.

Aki e két könyvön „átdolgozza” magát, annak persze még nem ígérhetem, hogy helyesírásunknak máris biztos kezű alkalmazójává lett. De hogy ebben az irányban nagyot haladt előre, az bizonyos. **Sz. A.**

SZEMLE

1904 őszén alakult meg hivatalosan a Magyar Nyelvtudományi Társaság, s 1905 elején már megjelent folyóirata, a Magyar Nyelv. Háborúkon, történelmi zűrzavarokon és megpróbáltatásokon át azóta is megszakítás nélkül él mindkettő, őrizve a termékeny folytonosságot, akárcsak a nyelv, amelynek kutatása és fejlesztése volt a létrehívó cél. A 75. évfordulót, hagyományaihoz híven, tudományos ülésszakkal ünnepelte meg a Társaság. Szerepe a felszabadulás előtt — tudományos műhelyek híján — igen fontos volt: összefogta a nyelvész kutatókat, tervszerű egybehangeléssel segítette munkájukat, ülésein vitafórumot, a Magyar Nyelvben és kiadványaiban közlési lehetőséget adott számukra. Fennállásának második felében pedig, egyre terebélyesedő tagsággal, a tudományos és a közművelődési feladatok összekapcsolása révén tölt be korszerű hivatást, elsősorban szaknyelvi, beszédművelési és nyelvtanítási szakosztályainak eleven elméleti és gyakorlati tevékenységével.

Az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége ankétot rendezett a Filmművészek Szövetségében a Jutalomutazás című filmről, pontosabban: ennek nyelvi jellegzetességeiről. A film ugyanis megtörtént esetet dolgoz föl, valóságos helyszíneken, nem-színész szereplőkkel, akik szóbeli megnyilatkozásaiukat és a párbeszédet előre megírt és betanult szöveg nélkül, a helyzet és a szerepük kívánta rögtönzéssel, a maguk egyénisége szerint, saját szavaikkal „játszották meg”. E tökéletes hitelességű spontaneitás a film egyik fő értéke és érdekessége, nyelvi szempontból pedig kitűnő anyagot ad napjaink élőbeszédének vizsgálatához. A film és az azt követő megbeszélés számos tanulságot tárt föl a vidék nyelvhasználatára, a falun élő emberek beszédmódjára vonatkozólag, akár kétkezi dolgozókról, akár értelmiségiekről, vezetőkről van szó. A hagyományos értelemben vett népnyelv mindinkább regionális köznyelvvé színeződik át (vagy inkább szürkül). A magánélet és a közelet nyelve pedig néha feltűnő váltást mutat ugyanazon személy szavaiban is. Bizonyos, alkalom szerinti kétnyelvűség jön így létre, de a „háztáji” megnyilatkozások is a tévé, a rádió és a sajtó (ma ez a fontossági sorrend) erős tekintélyi hatásáról vallanak. A fiatalok megkülönböztetett beszédromlásában pedig fő része van a hozzájuk falura is lejutó „kultúra” (film, diszkó, táncdalok).

Tanulságos tájékoztatást adott a Magyar Hírlap riportja Kárpát-Ukrajna magyar anyanyelvi oktatásának kevésbé ismert helyzetéről.

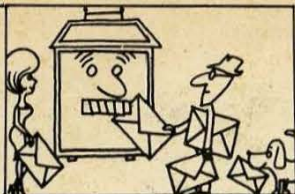
A száználcvanezer nyelvi magyar lakosság gyermekei kb. 70 iskolában tanulhatnak teljesen anyanyelvükön; ezeknek a fele érettségét adó tízosztályos középiskola. Az orosz nyelv természetesen tantárgy. Az iskolák másik része kétnyelvű: ukrán—magyar vagy orosz—magyar párhuzamos osztályokkal. A harmadik típus: magyar iskolában orosz nyelvű osztályok is vannak, ahol azonban a magyar nyelvet és irodalmat is tanítják. A számos szakközépiskola közt viszont nincs magyar nyelvű, ezért sok szülő a további boldogulás végett már előre orosz nyelvű osztályba íratja gyermekét. (Hasonló a helyzet más szomszéd országokban is.)

A magyar nyelv és irodalom tanárait az ungvári egyetem képi. Az itt végzetek tanítanak az általános iskolákban is, mivel tanító- és tanárképző főiskola nincs e területen. Az általános iskolák más szakos tanárai az Ukrán SZSZK főiskoláin tanulnak, tehát nem magyar nyelven. Gond és nehézség ezért oktató munkájukban a szaknyelvi kettősség. Ezzel magyar szakkönyvek révén kell megbirkózniuk.

Nyelvünk és kultúránk külföldi térhódításának és sikerességének meggyökerezésének bizonyítékaként Olaszországban már negyedszer rendeztek hungarológiai konferenciát, ezúttal Torinóban — Kossuth emlékének is áldozva — a magyar nyelv és irodalom olaszországi oktatásának kérdéseiről.

K. M.

POSTALÁDA

Horváth László — R. 3900 Szatmárnémeti — azt kérdezi levelében, mi a véleményünk az *Attila* név *Atilla* írásáról, és ennek az egy t-s, két l-es formának a használatáról.

Az *Attila* utónév írásmódjában ma kettősség van. Az MTA által kiadott „A magyar helyesírás szabályai” a 9. kiadásban még egyaránt megengedte az *Attila* és az *Atilla* írásmódot. A 10. kiadás — egységesítésre törekedve — elhagyta az *Atilla* formát, és az *Attila* írásmódot szentesítette. Ez kiélezte az írás és az ejtés különbségét, hiszen az *Attila* írásformát is *Atillá*-nak kell ejtenünk. Az ellentmondás még élesebb lett a Magyar utónévkönyv szabályozó munkája folytán. A magyar utónevek általánosan elfogadott helyesírási alapelve ugyanis az ejtésszerű írásmód volt. Így az *Attila* névforma bizony nem kis gondot okozott. Furcsa ugyan, de az volt a helyzet, hogy 1826 utónevet kiejtés szerinti írtunk — és írunk ma is —, az 1827. nevet, az „ösmagyar” *Atillá*-t pedig németesen. Az volna a legjobb, ha elérhetnénk, hogy a hun uralkodó nevét, a ma is divatos keresztnevet és a szintén ebből a névből származó, ruhadarabot jelentő köznevet egységesen egy t-vel és két l-lel írják. Ehhez azonban az ejtésszerű írásmód elvi igényét kellene még általánosabbá tenni. Úgy érezzük, hogy efelé haladunk.

Ladó János

Kovács Tibor — 8000 Székesfehérvár, Sallai u. 18. — nagyon szokatlanok találja az utóbbi években elterjedt *sétálóutca* kifejezést. Helyeseljék-e az ilyen típusú szavak használatát? — teszi fel a kérdést leveliről.

A *sétálóutca* — így, egybeírva — szabályos alakulat. Kifogástalan eleme nyelvünknek, csak sokak számára még ma is szokatlan. Első eleme, a *sétáló* a *sétál* igéből képzett melléknévi igenév. Az -ó, -ó képzős igenévek valóban többnyire azt a személyt vagy dolgot jelentik, aki vagy ami az igével kifejezett cselekvést végzi. Tehát a *sétáló ember* az az ember, aki *sétál*, a *mosónő*, aki *mos* stb. De szép számmal vannak olyan szavaink is, amelyek ellene mondanak ennek a szabálynak. Pedig a legtöbbször igen régi, kifogástalan szó. Az *ivóvíz* nem iszik, a *rágógumi* nem rág, a *fejtebb* nem fejt, a *főzőkanál* nem főz, és a *mosókonyha* sem mos. A melléknévi igenév jelölheti a cselekvés tárgyát, eszközt, módját, helyét. A *főzőfülke*, az *ivócsarnok* is ez utóbbi csoportba tartozik, akárcsak a *játszóter* és a *sétálóutca*. Miért kellene hát a *sétálóutca*-t kiírtani, csak azért, mert ez újabb eleme nyelvünknek?

Heltainé Nagy Erzsébet

Mihályfi Ferdinánd Temesvárról írja, hogy meseolvasás közben a többféleképpen is írt *emberizink* szóra bukkant, nem éppen hízogó kitételként: „Jött is a kilencfejű sárkány, és azt mondotta, hogy: Hát miféle *emberizink* ez?”; később: „Megállj, te *emberizing!* Méges átólhagtd az én szavamot!” A sárkány Jánoskának le es akarta nyisszantani a nyakát.” Más mesében: „Szembeáll vele a medve s mondja: Hát te *emberizing*, most már megeszlek, miért vakítottad meg a bátyámat.” Máshonnan a szót nem ismeri; megpróbálta elemezni, sikertelenül.

Az *emberizing* (*emberizing*) kifejezés összetett szó; első tagja, az *ember*, nem szorul magyarázatra, annál inkább a második, legalábbis a városi gyermekek és felnőttek többségének számára. Ez az *izink* egyik alakváltozata az egész magyar nyelvterületen élő *izék* tájszónak. Nem véletlen tehát, hogy leveliről népmesében akad rá. Egyes vidékeken *izik*, *iszeng*, *izing*, *üszék*, *üszeng*, *üzek* és még más változatait is használják 'takarmánymaradék vagy -hulladék' fő jelentésben. Ezenkívül jelenti még a következőket: 'évs után az asztalon maradt ételhulladék', valamint 'tüzelésre használt nádtörmelék vagy kukoricakóró, amelyről a marhák a leveleket leették'. Tehát mindenképpen valami kicsiny vagy keveset érő dolog. Alapszáva az *iz* ('tag, izület') főnév, ez pedig ősi örökség, finnugor vagy ugor eredetű.

Az alapszó és származékainak jelentéséből könnyen levezethető az *emberizink* rosszálló, elmarasztaló értelme. A népnyelvben nemcsak a mesékben, hanem a mindennapi beszédben is élnek e szóval, az Erdővidéken például az *emberizink* 'az emberiség szemetje' jelentésben ismeretes. Ritkán kedveskedő, 'kis emberke', esetleg 'gyermekecske' jelentésben is használják.

R. Lovas Gizella

A *Kritika* szerkesztőségétől többen kérdezték már levelben, miért írunk *posztumusz*-t a szerintük helyes *posztumusz* helyett. A 'hátrahagyott szellemi alkotás' jelentésű latin eredetű *posztumusz* szót valóban gyakran láthatjuk h-val írt, *posztumusz* alakban. A h-s forma pártolói minden bizonnyal arra gondolnak, hogy a *posthumus* az után jelentésű *post* és a föld, talaj jelentésű *humus* összetétele, s jelentése a halál utáni elföldelésre utal. A *postumus* (= *posztumusz*) szónak azonban semmi köze sincs a *humus*-hoz; nem is összetétel, hanem a *poster(us)* melléknév felsőfokú alakjának egyik változata, s azt jelenti: utolsó szülött, utószülött. A *posztumusz* — *posztumusz* változatok közül tehát a h nélküli *posztumusz* a helyes. Erről a kérdéssel részletesebben olvashatnak az Anyanyelvi kaleidoszkóp c. kiadványban (Gondolat, 1973. 1.).

Takács Lajosné

Gárdián Edit — 2750 Nagykőrös, Rákóczi u. 8. — nem tudja eldönteni, hogy a következő szerkezetek közül melyik a helyes: Jánosnak nagy *füle* van — Jánosnak nagy *füle* vannak.

A páros testrészek nevét a magyar szívesen használja egyes számban, de a többes számú alak is gyakori. Példák az egyes számra: „Mint a barna éjféli, *szeme* pillantása” (Arany: Toldi); „Súgjad a *füle*mbre, hogy szeretsz” (Petőfi: Rózsabokor a domboldalon). Példák a többes számra: „Itt törtek össze rabigát Hunyadnak *karjai*” (Vörösmarty: Szózat); „Hányszor zengett *ajkain* Ozmán vad népének” (Kölczey: Himnusz). Ha a páros testrészek egyikéről van csak szó, akkor így is szoktuk mondani: *fél szemére* vak; *fél kézzel* fölemeli. Ha pontosan meg akarjuk jelölni, hogy melyik lába fáj valakinek, akkor megmondhatjuk, hogy a *bal lába* vagy a *jobb lába* fáj.

Mindezeket megfontolva azt ajánljuk levelirőlknak, hogy fogalmazhat bátran így: „Jánosnak nagy *füle* van”, — ha nem tartja fontosnak kiemelni, hogy mind a két *füle* nagy.

Felde Györgyi

Erdélyi Gyuláné — 4400 Nyíregyháza, Közép u. 12. — a *kászolódik* ige eredetét és írásmódját iránt érdeklődik.

A *kászolódik* valószínűleg hangfestő eredetű szó. Vagyis egy olyan szócsoporthoz tartozik, amelynek tagjai elég könnyen változtatják alakjukat. Ez az oka annak, hogy a hangutánzó-hangfestő szavaknak többnyire számos alakváltozata él, s bár a köznyelv csak egyet szokott közülük főváltozattá nemesíteni, a változatok egyike-másika nemegyszer kiszorítja a korábbi főváltozatot. (Gondoljanak csak Petőfi egyik legismertebb versére! Ott még *kotkodácol* olvasható, s ma már annyira általánossá vált a *kotkodácol* forma, hogy többnyire még a verset idézve is ez utóbbit mondják.)

A *kászolódik*-nak ilyen változatai élnek ma is a népnyelvben: *kászolódik*, *kászalódik*, *kászmalódik*, *kászmalódik*. Na és természetesen a *kászalódik* is, amely egyre jobban terjed. A 18–20 évvel ezelőtt megjelent, hétköztetés értelmező szótár a *kászolódik* mellett már köznyelvi, de egy kissé népies elemként feltüntette a *kászalódik* változatot is. Ez a tény már jelezte, hogy a *kászalódik* kezd kiemelkedni a többi mellékváltozat közül. 1972-ben jelent meg a Magyar értelmező kéziszótár. Ott már megfordult a sorrend. A fő címszó a *kászalódik*, s alakváltozatként került melléje a *kászolódik*. A Nyelvtudományi Intézetben készül egy nyelvművelő kézikönyv. Abban a *kászolódik* és a *kászalódik* igét teljesen egyenrangúnak ítéljük meg. Egyéni ízlése szerint ki ezt, ki azt érzi megfelelőbbnek. Egy bizonyos: egyik sem hibás.

— grl —

Hubay Konrád — 3529 Miskolc, Budai J. u. 12. — úgy vélekedik, hogy a Meteorológiai Intézet jelentéseiben gyakran hallható, olvasható „a *hőmérséklet* 15–20 °C között *váltakozik*” kifejezés *hőmérséklet* szava nagyon bonyolult, s az egész szerkezet helytelen.

Az idézett kifejezés megítélésében mi nem vagyunk ilyen szigorúak. A *hőmérséklet* nem is annyira nyakatekert; egyébként nyelvújítási szó, a múlt század közepe óta él nyelvünkben — a mai értelemben. Jelentése: valaminek hő szempontjából tekintett állapota, illetve a levegő hőfoka. *Váltakozik* igének pedig van egy ilyen jelentése is: két szélső határ közt ingadozik. Ezért mondhatjuk tehát nyugodtan, hogy pl. a *hőmérséklet* 15–20 °C között *váltakozik*.

Heltainé Nagy Erzsébet

Megkezdődött az Édes Anyanyelvünk nyelvi tanácsadása, Március 11-én, kedden volt az első, 4 és 6 óra között. Grétsy László válaszolt a kérdésekre. Tanácsadás a jövőben minden kedden, a jelzett időben, személyesen vagy telefonon. Tanács levelben is kérhető. Cím: az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége, 1082 Budapest, József körút 26. Telefon: 333-191. A Magyar Nemzet rendszeresen közli az ügyeletes tanácsadó névét.

Megjelent a Magvető Könyvkiadó tényirodalmi sorozatában